

Martin van der Linde

‘Wij zitten hier met een moeilijk geval’

Roof en rechtsherstel van Joods (on) roerend goed in de gemeente Steenwijkerland tijdens en na de Tweede Wereldoorlog

Onderzoeksrapport

overijssel
academie

overijssel
academie

‘Wij zitten hier met een moeilijk geval’

Roof en rechtsherstel van Joods (on) roerend goed in de gemeente Steenwijkerland tijdens en na de Tweede Wereldoorlog

Martin van der Linde

Overijsselacademie

Inhoud

Inleiding 06

1. Joodse gemeenschap in de Kop van Overijssel 08

2. Gemeentebesturen tijdens de oorlog 10

3. Anti-Joodse maatregelen 12

4. Onteigening en roof van Joodse bezittingen tijdens de oorlog 15

5. Rechtsherstel na de oorlog 23

6. Belasting- en erfpachtheffingen 36

Conclusies 41

Noten 44

Bronnen & literatuur 48

Bijlage: Joods onroerend goed tijdens en na de Tweede Wereldoorlog 50

Inleiding

Wij zitten hier met een moeilijk geval. De v.m. joodse school is op 15 september door de Woningcommissie gevorderd voor woonruimte. Dit op zichzelf is tot daaraantoe, maar nu hebben zij dat pand toegewezen aan een rasechte NSB'er en daar kunnen wij ons niet mede verenigen. Dat strookt o.i. tegen alle menselijkheid en piëteit in, waarbij dan ook nog komt dat dit alles zonder ons medeweten gebeurd is.' Dit schrijft secretaris Hein de Groot van de Nederlands-Israëlitische Gemeente Steenwijk op 5 december 1947 aan het landelijke Israëlitisch Kerkgenootschap in Amsterdam. In zijn brief vraagt hij om advies over hoe de Joodse gemeente van Steenwijk met deze kwestie om moet gaan. Het antwoord is onbekend, maar duidelijk is wel dat NSB'er Cornelis Witziers, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Steenwijk twee Joodse panden kocht, na de oorlog zo'n twee jaar in de Joodse school in de Gasthuisstraat heeft gewoond.¹

De vondst van deze brief was voor nazaten van Joodse Steenwijkers de aanleiding om bij het bestuur van de gemeente Steenwijkerland te vragen hoe er in deze gemeente tijdens en na de Tweede Wereldoorlog is omgegaan met het Joods (on) roerend goed. Meer dan veertig

gemeenten in Nederland hebben al zo'n onderzoek in gang gezet. Aanleiding is een uitzending over dit onderwerp van het KRO-programma Pointer op 27 mei 2020. Sommige onderzoeken zijn inmiddels afgerond, anderen lopen nog. Hoewel de uitkomsten per gemeente behoorlijk verschillen, blijkt in het algemeen een vaak kille en zakelijke houding van de gemeenten, waarbij geen rekening gehouden werd met de verschrikkingen die de overlevende Joden hadden moeten ondergaan. Zo werden er na de bevrijding soms naheffingen gedaan voor achterstallige belastingen en erfpacht uit de periode 1940-1945, of kostte het Joodse overlevenden na de oorlog veel moeite om in hun eigen woning terug te keren, omdat het pand inmiddels door iemand anders werd bewoond.

Ook de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland hadden Joodse inwoners. De vraag is hoe deze voorgangers zijn omgegaan met het Joods (on) roerend goed in en na de Tweede Wereldoorlog. Nabestaanden van de Joodse gemeenschap van Steenwijk hebben behoefte aan een antwoord op deze vraag. Ze willen graag weten wat er daadwerkelijk is gebeurd, mede vanuit een gevoel van 'rechtvaardiging en afhechting'. Op verzoek van de gemeente Steenwijkerland heeft de stichting Overijssel-academie een onderzoek naar deze kwestie uitgevoerd. Op basis van een vooronderzoek en in overleg met de

gemeente en nazaten van Joodse Steenwijkers zijn vooraf drie onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Welke betrokkenheid hebben de voorgangers van de huidige gemeente Steenwijkerland als publiekrechtelijk rechtspersoon gehad bij de onteigening van onroerende goederen, inboedel en bedrijven van Joodse inwoners door de Duitse bezetter tijdens WOII?
2. Welke betrokkenheid is er geweest na 1945 van de voorgangers van de huidige gemeente Steenwijkerland als publiekrechtelijk rechtspersoon bij de onteigening van onroerende goederen, inboedel en bedrijven van Joodse inwoners en hoe is er met deze eigendommen omgegaan?
3. Is er na 1945 in de voorgangers van de huidige gemeente Steenwijkerland sprake geweest van inning van lokale belastingen, erfpachtcanon en andersoortige vorderingen over de oorlogsperiode bij Joodse eigenaren, hun erfgenamen of hun bewindvoerders en hoe is hiermee omgegaan?

De bevindingen van het onderzoek zijn te lezen in navolgend onderzoeksrapport. In de eerste drie hoofdstukken wordt de historische context beschreven waarbinnen de roof en het rechtsherstel van Joodse bezittingen plaats-

vond. In hoofdstuk vier, vijf en zes gaat het specifiek over de drie verschillende onderzoeksvragen en worden de bevindingen op rij gezet. We sluiten daarna af met een conclusie.

Martin van der Linde
Publiekshistoricus stichting Overijsselacademie

13 december 2022

1 Joodse gemeenschap in de Kop van Overijssel

Het grondgebied van de huidige gemeente Steenwijkerland bestond aan het begin van de Tweede Wereldoorlog uit tien verschillende gemeenten, te weten: Kuinre, Blankenham, Blokzijl, Oldemarkt, Giethoorn, Steenwijkerwold, Steenwijk, Wanneperveen, Stad Vollenhove en Ambt Vollenhove. Op 1 februari 1942 werden de laatste twee gemeenten samengevoegd tot de gemeente Vollenhove. Deze gemeenten vormden samen tijdens de oorlog de rechtsvoorgangers van de huidige gemeente Steenwijkerland, die op 1 januari 2001 is ontstaan uit een fusie van de toenmalige gemeenten Brederwiede, Steenwijk en IJsselham.

Verreweg de grootste Joodse gemeenschap in de Kop van Overijssel bevond zich in Steenwijk. De eerste vermelding van een Joodse Steenwijker in het Burgerboek stamt uit het jaar 1695. In de achttiende eeuw ontstond er geleidelijk een Joodse gemeenschap, die in de negentiende eeuw verder groeide tot meer dan tweehonderd leden. In 1869 werd er aan de Gasthuispoort een synagoge gebouwd, die bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog nog in gebruik was. In de oorlog woonden ongeveer honderdtwintig mensen van (gedeeltelijk) Joodse afkomst langere of kortere tijd in Steenwijk. Twintig van hen hadden één of twee Joodse grootouders. Joodse Steenwijkers vormden samen een kerkelijke gemeente met een eigen Joodse school en diverse genootschappen en verenigingen voor o.a. het begrafeniswezen, zorg voor het interieur van de synagoge en Tora-studie. Van de ruim honderd Joodse Steenwijkers met vier Joodse grootouders werd de helft slachtoffer van de nazi's.² In Steenwijkerwold woonden zes personen van volledig- of gedeeltelijke Joodse afkomst van wie er één door de Duitsers werd omgebracht.³

Blokzijl telde in 1940 acht Joodse inwoners. Ook zij stonden in een lange traditie van Joodse aanwezigheid. De eerste Joodse inwoners hadden zich in 1748 in Blokzijl gevestigd. In de eerste helft van de negentiende eeuw woonden er in Blokzijl en omgeving ruim negentig Joodse personen. Ook Kuinre en Vollenhove telden in die periode Joodse gezinnen. Samen met Blokzijl vormden ze één Joodse gemeenschap, met een Joods ritueel badhuis in Blokzijl en een

synagoge aan de Zuiderstraat. Vanaf eind negentiende, begin twintigste eeuw liep het aantal Joodse inwoners van Blokzijl terug. Aan het einde van de jaren twintig verkeerde de synagoge in slechte staat en werd het gebouw afgebroken. Formeel vormden de acht overgebleven Joodse inwoners aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog nog een kerkelijke gemeente, waarbij alle gemeenteleden uit dezelfde familie kwamen. Niemand van de Joodse gemeenschap in Blokzijl zou de oorlog overleven.⁴ In Vollenhove woonde in 1940 één Joods gezin bestaande uit drie personen, van wie slechts één gezinslid de oorlog zou overleven.⁵

Tenslotte telde de gemeente Oldemarkt in de eerste oorlogsjaren twee mannen van gedeeltelijk Joodse afkomst en de gemeente Giethoorn één man van gedeeltelijk Joodse afkomst en Duitse nationaliteit. Hun aanwezigheid leidden we af uit de statistiek die in 1942 is opgemaakt naar aanleiding van de op 10 januari 1941 door Rijkscommissaris Seyss-Inquart ingestelde verplichte registratie van Joodse inwoners bij het bevolkingsregister.⁶ Ondanks diverse naspeuringen is het niet gelukt om de identiteit en het woonadres van deze personen te achterhalen, waardoor zij voor de rest van het onderzoek buiten beschouwing blijven. De overige gemeenten hadden tijdens de Tweede Wereldoorlog, voor zover we konden achterhalen, geen Joodse inwoners en blijven dus eveneens buiten beschouwing.

2 Gemeentebesturen tijdens de oorlog

Het zwaartepunt van dit onderzoek ligt in de voormalige gemeente Steenwijk, omdat daar de grootste Joodse gemeenschap woonde. De andere gemeenten die Joodse inwoners huisvestten en die om die reden in het onderzoek zijn meegenomen, zijn Steenwijkerwold, Blokzijl en Vollenhove. De gemeente Steenwijk telde voor de Duitse inval ongeveer 8.000 inwoners. Het inwonertal van de omliggende gemeente Steenwijkerwold was destijds ongeveer 7.000. De gemeente Blokzijl had ongeveer 1.000 inwoners en de gemeente Vollenhove (Stad en Ambt) ongeveer 4.000 inwoners.⁷

Tijdens de bezetting hing de houding van gemeenten in Nederland in sterke mate af van het handelen van de burgemeester. In de zomer van 1941 ontbonden de Duitsers de gemeenteraden en werden de colleges van burgemeester en wethouders op een zijspoor gezet. De verantwoordelijkheid voor het gemeentelijke beleid kwam op de schouders van de burgemeester te rusten, waarbij de wethouders in de meeste gevallen aanbleven als adviseur. Een uitzondering hierop vormde de Steenwijker wethouder Hendrik de Vroome, die 'om principiële redenen' per 1 september 1941 ontslag nam.

Vanaf 7 december 1915 was Arius Hendrik Goeman Borgesius burgemeester van Steenwijk. Tijdens de oorlog bleef hij in functie totdat hij in december 1941 te maken kreeg met een aanslag op een kostganger van NSB-kringleider Pieter Klaas Pit in het kringhuis van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) aan de Meppelerweg. De Commissaris van Overijssel, jhr. Egon L.M.Th.J. von Bönninghausen, verweet Goeman Borgesius niet in staat te zijn de orde te handhaven en drong erop aan dat hij vervroegd met pensioen zou gaan, wat Goeman Borgesius aanvaardde. Hij bleef tot januari 1942 als burgemeester functioneren, waarna zijn ontslag formeel volgde op 4 juni 1942. In 1943 nam hij op verzoek van de Joodse gemeente van Steenwijk de kas in bewaring, die hij na de bevrijding weer terug zou geven.⁸ Gemeentesecretaris Rigte Adolf Hagemeijer nam het burgemeesterschap waar vanaf 19 januari 1942 tot aan zijn terugtreden vanwege ziekte op 26 mei 1942. Vanaf dat moment was François Marinus van Panthaleon baron Van Eck waarnemend burgemeester van Steenwijk tot 13 juli 1942. Dit combineerde hij met het burgemeesterschap van de gemeente Steenwijkerwold, in welke functie hij in 1939 was begonnen en waarin hij tot februari 1944 aanbleef. Het burgemeesterschap van Steenwijk werd vanaf 13 juli 1942 tot januari 1943 waargenomen door NSB'er Johannes Pieter de Lang, die daar-

na tot aan het einde van de oorlog burgemeester van Steenwijk zou blijven. Als NSB'er voerde hij de opdrachten van de Duitse bezetter nauwgezet uit. Na de bevrijding keerde Goeman Borgesius terug als burgemeester. Dit zou hij tot aan zijn pensionering op 1 juni 1948 blijven, waarna hij werd opgevolgd door Jan Voetelink. Ook Van Panthaleon van Eck keerde na de bevrijding terug als burgemeester van Steenwijkerwold, wat hij tot 1962 is gebleven.⁹

In de gemeente Blokzijl was vanaf maart 1939 Willem Hendrikus van den Berg burgemeester. Van den Berg bleef tijdens de oorlog aan als burgemeester en moest in 1954 vanwege ziekte zijn ambt neerleggen. Het burgemeesterschap werd daarna enkele maanden waargenomen door de Wanneperveense burgemeester Geert Pastoor, om vervolgens te worden ingevuld door Pier Anne Nawijn die tot 1968 burgemeester van Blokzijl zou blijven.

De gemeenten Stad- en Ambt-Vollenhove waren bij het begin van de oorlog weliswaar twee verschillende gemeenten, maar deelden al vanaf 1844 dezelfde burgemeester. In 1940 was dit Frederik Reinhard Crommelin, die vanaf 1942 ook burgemeester van de nieuwe fusiegemeente Vollenhove werd. Crommelin bleef tot 1944 in functie, waarna Vollenhove met A.C. van Driel tot aan het einde van de oorlog een NSB-burgemeester kreeg. Na de bevrijding keerde Crommelin terug om tot 1950 burgemeester van Vollenhove te blijven.

3 Anti-Joodse maatregelen

N et als elders in Nederland kregen de Joodse inwoners in de Kop van Overijssel te maken met de anti-Joodse maatregelen van de Duitsers. Met allerlei regels werden zij al snel geïsoleerd en verdreven uit het openbare leven. Op 5 oktober 1940 liet de Duitse bezetter de zogeheten Ariërverklaring uitgaan, waarbij alle ambtenaren moesten verklaren niet van Joodse afkomst te zijn. Het Joodse bestuurslid van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek in Steenwijk, Emma Reindorp-Stokvis, en bestuurslid Hendrik de Vroome, die met een Joodse vrouw getrouwd was, legden in verband hiermee hun bestuursfunctie neer. Vanwege de omstandigheden trad ook bestuurslid Marien van Stapele af. De rest van het bestuur bleef aan.¹⁰

De Ariërverklaring werd op 21 november 1940 gevolgd door de bepaling dat alle Joodse ambtenaren, onderwijsgevenden en ander Joods overheidspersoneel ontslagen moesten worden. Voor Steenwijk betekende dit dat vijf Joodse inwoners hun baan kwijtraakten: onderwijzers Mozes de Groot van School B en Mozes van Zuiden van de Rijks HBS, kleuterleidster Ginette de Lange van de gemeentelijke Fröbelschool, postkantoormedewerker Meijer Asser de Lange en de directrice van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek Julia de Vries. De Vries ontving dit bericht van de Steenwijker burgemeester Goeman Borgesius, die eveneens voorzitter van het bibliotheekbestuur was, 'haar dankend voor de werkzaamheden jarenlang verricht'. Door het verlies van haar baan, raakte De Vries in financiële moeilijkheden. Het bestuur van de bibliotheek wilde haar slechts een wachtgelduitkering van de helft van haar salaris uitkeren, maar De Vries drong aan op zestig procent conform de gebruikelijke wachtgeldregeling. Een ruimere compensatie lieten de financiën van de bibliotheek niet toe. Er ontstond een slepende kwestie over de hoogte van de vergoeding, waarbij het bestuur op een gegeven moment opmerkte: 'Het belang van de leeszaal gaat boven dat van mej. De Vries'. Door de omstandigheden gedwongen moest De Vries in mei 1941 haar huis in de Willem de Zwijgerstraat verlaten. Ze trok in bij mevrouw Warmolts, bestuurslid van de leeszaal, die haar onderdak aanbood in haar huis aan de Noordersingel 13. Evenals alle Joden werd De Vries de toegang tot de leeszaal ontzegd.¹¹

Een volgende maatregel was de verordening van 10 januari 1941 (VO 6/1941) waarbij 'alle personen van geheel of gedeeltelijke Joodsen bloede' zich moesten laten registreren bij het bevolkingsregister van de gemeente waar ze stonden ingeschreven. Bij de aanmelding maakten de Duitsers onderscheid tussen 'voljoden' (met drie of vier Joodse grootouders), 'halfjoden'

(met twee Joodse grootouders) en 'kwartjoden' (met één Joodse grootouder). Bij de registratie moesten de Joodse burgers één gulden aan legeskosten betalen, waarvan de helft in de gemeentekas werd gestort. Vrijwel alle gemeenten in Nederland werkten aan deze maatregel mee. Op die manier kreeg de Duitse bezetter de beschikking over een overzicht van de gehele Joodse bevolking, compleet met geboortedata, beroepen en adressen. Voor Steenwijk zijn de aanmeldlijsten bewaard gebleven in het gemeentearchief. Bijna alle Joodse inwoners uit de Kop van Overijssel gaven gehoor aan de oproep. Vanuit Steenwijk werden 109 personen van geheel of gedeeltelijk Joodse afkomst aangemeld, vanuit Steenwijkerwold zes, vanuit Blokzijl acht, vanuit Vollenhove drie, vanuit Oldemarkt twee en vanuit Giethoorn één.¹²

Daarna volgde de ene maatregel op de andere om de Joodse inwoners van de rest van de bevolking verder te isoleren. Illustratief voor de fuik waarin zij zaten, is een brief die de Joodse onderwijzer Levie Drukker op 26 juni 1941 aan burgemeester Goeman Borgesius stuurde. In deze noodkreet vraagt Drukker aan de burgemeester zijn invloed bij de Duitse bezetter aan te wenden om voor hem een uitzondering te maken voor het vestigingsverbod voor Joden in Gelderland, zodat hij bij zijn verloofde in Arnhem kon gaan wonen. Drukker was een geboren en getogen Steenwijker en woonde daar totdat hij voor zijn baan in juni 1940 naar Jubbega was verhuisd. In zijn brief legt hij nauwgezet uit hoe hij in financiële moeilijkheden was gekomen, nadat hij als Joodse onderwijzer in overheidsdienst in november 1940 was ontslagen en daarna naar Deventer was verhuisd. Hij was niet meer in staat zijn pensioengeld te betalen en samenwonen met zijn verloofde zag hij nog als enige mogelijke oplossing. Goeman Borgesius reageerde drie dagen later slechts kortaf met de mededeling dat Drukker zich met zijn vraag tot de burgemeester van Deventer moest wenden.¹³

Na verloop van tijd bleek dat niet iedereen de registratie juist had ingevuld. Schoenmaker Isaac Madiewski had opgegeven één Joodse grootouder te hebben, maar na onderzoek van de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters bleken dit er twee te zijn. Madiewski weigerde een verbeterde versie van het aanmeldformulier in te vullen en te ondertekenen, waarna waarnemend burgemeester Hagemeijer hem moest dwingen alsnog zijn handtekening te zetten. De zaak sleepte zich voort, zodat op een gegeven moment burgemeester Van Panthaleon van Eck ermee te maken kreeg. De Rijksinspectie raadde hem aan de ondertekening 'door bemiddeling van de politie' af te dwingen. Of dit ook daadwerkelijk op deze manier is gebeurd, is onduidelijk.

Madiewski zette uiteindelijk op 10 juli 1942 zijn handtekening. De opvolger van Van Panthaleon van Eck, NSB-burgemeester De Lang, liet de Rijksinspectie op 13 juli weten dat de zaak was afgehandeld. Madiewski overleefde de oorlog.¹⁴

Een andere zaak waarbij de burgemeesters van Steenwijk optraden ter vervulling van de meldingsplicht ging om Isaac Casoetto, die was getrouwd met een niet-joodse vrouw die in 1931 was overleden. Casoetto had zich in de dertiger jaren samen met zijn zoon Ephraïm aangesloten bij de Vrij-Evangelische gemeente van Steenwijk. Vanwege dit lidmaatschap en zijn huwelijk had Casoetto zich niet aangemeld. Maar waarnemend burgemeester Hagemeyer schreef op 16 april 1942 aan de Rijksinspectie dat hij in het bevolkingsregister van de gemeente Steenwijk had ontdekt dat Casoetto bij zijn vestiging in Steenwijk in 1917 vanuit Amsterdam ingeschreven stond bij het Portugees-Israëlitische kerkgenootschap en dat hij op jonge leeftijd was opgenomen in het Portugees-Israëlitische Weeshuis in Amsterdam. Met die wetenschap vond Hagemeyer dat Casoetto en zijn zoon zich alsnog aan moesten melden. Hij vroeg aan de Rijksinspectie toestemming om dit alsnog te regelen en kreeg hierop een akkoord. Onderzoek van de Rijksinspectie wees vervolgens uit dat Casoetto vier Joodse grootouders had en daarom als 'voljood' geregistreerd moest worden. Vanwege Hagemeyers ziekte was ook deze zaak bij zijn opvolger, burgemeester Van Panthaleon van Eck, terecht gekomen, die op 12 juni 1942 liet weten dat het persoonsbewijs van Casoetto inmiddels van een 'J' was voorzien. Casoetto werd op 22 oktober 1942 in Auschwitz vermoord. Zijn zoon overleefde de oorlog.¹⁵

Nadat de Joodse bevolking was geïsoleerd, gingen de Duitsers over tot deportatie. Vanaf maart 1942 moesten Joodse mannen tussen de 16 en 65 jaar zich laten keuren om tewerkgesteld te worden in een werkkamp. 27 Joodse mannen uit Steenwijk kregen de oproep om zich te melden in Kamp Conrad bij Rouveen. Tien van hen doken onder. Zeventien mannen vertrokken naar het werkkamp, waarvan er zeven later kans zagen te ontkomen. Begin oktober 1942 werden de meeste Joodse inwoners in de Kop van Overijssel die niet waren ondergedoken, weggevoerd naar kamp Westerbork. De mannen die in kamp Conrad zaten moesten lopend naar het treinstation in Meppel en gingen van daaruit op transport naar Westerbork. Onder hen waren tien mannen uit Steenwijk. Twee van hen hadden nog een echtgenote in Steenwijk, die onder de term 'gezinshereniging' ook naar Westerbork gingen. Begin april 1943 volgde de Duitse oproep dat alle nog in Overijssel woonachtige Joden zich naar Kamp Vught moesten begeven. Hierop werden dertien Joodse inwoners van Steenwijk uit hun huizen gehaald en op transport gesteld. Op 10 april 1943 werd vrijwel de hele Kop van Overijssel officieel 'Judenfrei' verklaard, met uitzondering van vier gemengd gehuwde Joden in Steenwijk.¹⁶

4 **Onteigening en roof van Joodse bezittingen tijdens de oorlog**

Tijdens de bezetting werd veel van het Joodse (on) roerend goed en andere bezittingen door de Duitsers onteigend en doorverkocht. Hiervoor trad op 11 augustus 1941 de verordening 154/1941 'betreffende het joodsche grondbezit' in werking, waarin de liquidatie van Joods onroerend goed en hypotheke werd geregeld. Joden werden verplicht om hun grondbezit, inclusief alle aan de grond gerelateerde rechten zoals erfpacht, opstal, verhuren en hypotheke, aan te melden bij de Niederländische Grundstückverwaltung (NGV). Voor dit vastgoed stelde de NGV beheerders aan, zoals de door de NSB'ers geleide organisatie Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen (ANBO). Per pand benoemden zij een beheerder die de huur inde, zorgde voor onderhoud en andere praktische zaken regelde.

Woningen

Door deportatie van de Joodse eigenaren kwamen vanaf 1942 veel panden leeg te staan. Op 8 december 1942 ontvingen alle burgemeesters in Overijssel van waarnemend commissaris Jos E. Vogt van de provincie een instructie over hoe ze met dergelijke woningen om moesten gaan. Dit document geeft goed weer wat de gebruikelijke procedure was bij de huizen die door Joden bewoond waren geweest: De burgemeester moest een woning laten ontruimen en de inventaris laten opslaan, voordat deze in aanmerking kwam voor verhuur, liet Vogt weten. De woningen mochten 'op principiële gronden' niet mét inventarissen verhuurd worden. Wanneer de inboedel van verschillende woningen gezamenlijk opgeslagen werd, moesten hiervan zowel in het Nederlands als in het Duits lijsten worden gemaakt en naar de commissaris worden opgestuurd. De verhuur van door Joden gehuurde, aan niet-Joden toebehorende woningen, was een privaatrechtelijke aangelegenheid waar de gemeente zich niet mee hoefde te bemoeien, aldus Vogt. Onbewoonde woningen van Joodse eigenaren mochten, nadat ze op last van de burgemeester waren ontruimd, door de NGV 'aan derden in gebruik worden gegeven' (verhuurd of verkocht). De zogeheten *Beauftragte* moest hier wel eerst goedkeuring voor geven.¹⁷ De huur- of verkoopopbrengsten van deze woningen moesten op een collectieve rekening worden gestort van de roofbank Lippmann, Rosenthal en Co. aan de Sarphatistraat in Amsterdam, ook wel bekend als Liro.¹⁸ Van het geld werden onder meer de kampen Westerbork en Vught en deportaties naar andere kampen betaald.

Als burgemeester van Steenwijk kreeg NSB'er Johannes Pieter de Lang van de Duitse bezetter de opdracht om lijsten samen te stellen van woningen waarop stond vermeld wie de bewoners waren, uit hoeveel vertrekken de woning bestond, wie de eigenaar was en of deze eigenaar 'Joods' of een 'Ariër' was, wie de sleutel bezat en wie de nieuwe bewoner was nadat de oorspronkelijke eigenaren waren gedeporteerd of ondergedoken. In de periode 17 augustus 1942 tot 6 september 1943 maakte De Lang verschillende van zulke lijsten, die hij toestuurde aan zowel de commissaris als de *Beaufragte* voor Overijssel. De lijsten geven een nauwgezet overzicht van wat er met de leegstaande woningen van een aantal Joodse inwoners uit Steenwijk gebeurde. Zo werden huurwoningen van niet-Joodse eigenaren na het vertrek van de Joodse bewoners vrij snel opnieuw bewoond door niet-Joden. Een voorbeeld hiervan is het huis aan de Grachtstraat 4 (na de oorlog afgebroken) dat eigendom was van de weduwe J. Bakker uit Peperga. Zij verhuurde de woning aan Eduard de Leeuw, die eind juli 1942 met andere Joodse mannen uit Steenwijk naar kamp Conrad bij Rouveen was gestuurd en op 3 oktober werd overgebracht naar Westerbork. Van daaruit moest hij op 19 oktober 1942 op transport naar Auschwitz, waar hij op 22 oktober werd vermoord. Op diezelfde dag noteerde in Steenwijk politieagent M. Dragstra de inboedel van De Leeuw, die vervolgens werd opgeslagen in de Joodse School aan de Gasthuisstraat 46. Kort daarna verhuurde de eigenaresse de woning weer opnieuw aan een andere bewoner.¹⁹

Inboedel

In het archief van de gemeente Steenwijk zijn inventarislijsten van 25 ontruimde woningen van Joodse eigenaren bewaard gebleven. Burgemeester De Lang liet de inboedel opslaan op verschillende locaties in de stad, waaronder in de synagoge aan de Gasthuisstraat 56, de daarnaast gelegen Joodse school, de sigarenfabriek N.V. de Tabaksplant aan de Neerwoldstraat en de Pasman-fabrieken aan de Eesveenseweg. Ook werden sommige meubels rechtstreeks naar een andere ontruimde woning van Joodse eigenaren verplaatst, waarin nieuwe bewoners (veelal NSB'ers) inmiddels hun intrek hadden genomen. Het kwam regelmatig voor dat zij zich de spullen toe-eigenden en meenamen bij een volgende verhuizing of wanneer ze na de bevrijding uit het huis werden gezet. Op die manier raakten veel Joodse eigenaren delen van hun inboedel kwijt. Na de slag om Arnhem in september 1944 herbergde Steenwijk veel evacués die o.a. werden ondergebracht in openbare gebouwen en in woningen van Joodse eigenaren. Zij kregen meubelen en huisraad, wat eigendom was van Joodse Steenwijkers, in bruikleen, met als gevolg dat er eveneens spullen zoekraakten of bij vertrek werden meegenomen.²⁰

Verkoop

Woningen van Joodse eigenaren kwamen na ontruiming onder beheer te staan van de NGV. Het archief van het Kadaster bij Collectie Overijssel in Zwolle bevat een lijst die het Kadaster bijhield van de in beslag en onder beheer genomen onroerende goederen van Joodse eigenaren in het arrondissement Zwolle. Op deze lijst staan 36 percelen genoemd uit Steenwijk en Blokzijl, met daarbij aantekeningen over het beheer. Sommige panden waren volledig eigendom, maar het kwam in de gemeente Steenwijk ook voor dat de gemeente de eigenaar van de grond was en dat de bewoners het recht op erfpacht of het recht op opstal bezaten. Deze rechten waren verhandelbaar.²¹ De NGV probeerde de Joodse panden zo snel mogelijk te verhuren of te verkopen. Dit gebeurde vaak via tussenpersonen, makelaars of de ANBO. Bij verkoop registreerde de NGV

de afgeronde transacties in de zogeheten *Verkaufsbücher* (of Vastgoedboeken), waarvan er zeventien (van in totaal achttien) bewaard zijn gebleven in het Nationaal Archief in Den Haag. In deze boeken staan 22 panden genoemd uit Steenwijk en twee panden uit Blokzijl, die eveneens genoteerd staan op de lijst in het archief van het Kadaster. Uiteindelijk zijn er in Steenwijk achttien panden verkocht, en twee in Blokzijl. Vier adressen in Steenwijk worden wel in de *Verkaufsbücher* genoemd, maar met zeer beperkte of onvolledige informatie.²² Van deze adressen vinden we in de gegevens van het Kadaster geen verkoop tijdens de oorlog terug. Vermoedelijk zijn deze transacties afgeblazen, al blijven de redenen hiervoor onbekend. Bij de adressen waar wel het huis is verkocht, staan verschillende gegevens vermeld, o.a. de oorspronkelijke eigenaar, de oorlogskoper, de beheerders, de bij de verkoop betrokken notarissen en de prijs (die vaak ver onder de marktwaarde lag).²³

Al vrij snel na de eerste deportaties vonden in Steenwijk de eerste transacties plaats. Transportondernemer en landwachtcommandant Thomas de Vries uit Grootegast kocht op 23 november 1942 voor 8.000 gulden via de ANBO twee woningen aan de Tukseweg 106 en 108 die eigendom waren van Marianna, Mozes en Margarita de Groot. In januari 1943 wisselden nog eens twee woningen van eigenaar: koopman Willem van der Struik uit Steenwijk kocht via de ANBO voor 3.100 gulden de woning aan de Molenstraat 26 die eigendom was van de zussen Bertha en Veronica Slager, en de Steenwijker caféhouder Klaas Bouwknecht kocht via de ANBO voor 4.200 gulden de woning aan de Gasthuislaan 46 die eigendom was van Abraham de Leeuw.

De verkoop van onteigende panden in Steenwijk en Blokzijl ging daarna gestaag verder. In de periode maart tot en met november 1943 deed de NGV vijftien woningen van Joodse eigenaren van de hand. Sommige oorlogskopers gingen na de koop zelf in het nieuwe huis wonen om zo hun eigen woonsituatie te verbeteren, zoals oorlogskoper Jacob Knol na de oorlog verklaarde. Hij had op 9 maart 1943 voor 4.600 gulden via de ANBO het huis aan de Noordersingel 21 gekocht, dat eigendom was van Joseph Slager.²⁴ Andere oorlogskopers probeerden uit de verhuur of het doorverkopen van de woning winst te behalen. Zo kocht Freerk Bonne Harkema, groepsleider van de NSB in Blokzijl, op 8 juli 1943 via de ANBO voor 200 gulden het pand aan de Zuiderstraat 318 in Blokzijl, dat eigendom was van Mozes de Horst. Hij verkocht het een paar maanden later voor 400 gulden door aan een zekere Evert Scholte uit Lemmer. Mozes de Horst was intussen al op 14 mei 1943 vermoord in Sobibor.

Het zwaartepunt van de verkoop van de panden lag in 1943. Naarmate de oorlog vorderde waren kopers en hypotheekverstrekkers minder geneigd hun vingers te branden aan onteigend Joods vastgoed. Op 15 februari 1944 vond in Steenwijk de laatste transactie van de oorlog plaats door limonadefabrikant Johannes Bouma uit Wolvega. Hij kocht via de ANBO voor 6.500 gulden het pand aan de Markt 32, dat eigendom was van Joseph Salomon Gokkes. Gokkes had in oktober 1942 met zijn broer Marcus weten te ontsnappen uit kamp Westerbork en bracht de oorlog in de onderduik door. Nadat zijn inboedel op een lijst was opgemaakt, werden de meubelen opgeslagen in de fabriek van de NV De Tabaksplant en nam de Duitse Wehrmacht intrek in de woning. In de loop van 1944 verliet de Wehrmacht de woning en verkocht de NGV het pand via de ANBO aan Bouma.²⁵

Zo lang een pand niet werd verkocht, bleef het onder beheer van de NGV of de ANBO. Die verhuurde de woning om er toch inkomsten uit te verkrijgen. Een opvallend voorbeeld hiervan is de woning aan de J.H. Tromp Meestersstraat 8 in Steenwijk, die eveneens eigendom was

van de zussen Bertha en Veronika Slager. Op 17 oktober 1942 hadden zij zich 'op eigen verzoek' laten opnemen in de Joodse psychiatrische inrichting Het Apeldoornsche Bosch. De precieze achtergrond van deze opname is niet helemaal duidelijk, maar het kon niet voorkomen dat de zussen in handen van de bezetter vielen. De Duitsers haalden Het Apeldoornsche Bosch in de nacht van 20 op 21 januari 1943 leeg en zetten alle patiënten op transport naar Auschwitz, waar Bertha en Veronika Slager vier dagen later werden vermoord.²⁶ Achttien dagen nadat de zussen Slager naar Het Apeldoornsche Bosch waren vertrokken, werd hun huis ontruimd. Een politieagent noteerde hun inboedel op een lijst, waarna de spullen werden opgeslagen in de synagoge. De ANBO verhuurde het huis vervolgens vanaf 25 november 1942 aan NSB-burgemeester De Lang, die er tot het einde van de oorlog zou blijven wonen. Op een gegeven moment kwam de woning toch in de verkoop. Het was niet De Lang die het huis kocht, maar de al eerdergenoemde oorlogskoper Klaas Bouwknecht. Op 9 maart 1943 betaalde hij de ANBO 7.250 gulden voor de woning. Burgemeester De Lang bleef huurder, maar huurde nu van Bouwknecht in plaats van de ANBO. In de procedure voor rechtsherstel na de oorlog gaf Bouwknecht op dat hij na aftrek van alle lasten en onderhoudskosten vanaf 9 maart 1943 in totaal 299,67 gulden aan huur had ontvangen. Of dit bedrag helemaal klopt is onduidelijk. In het dossier over Bouwknecht van het Nederlands Beheersinstituut (NBI) staat als huurinkomsten van het huis aan de Tromp Meestersstraat alleen al over de periode mei tot december 1944 een bedrag van 340 gulden vermeld. In de financiële administratie van de gemeente Steenwijk staan geen huurbetalingen voor het huis aan de Tromp Meestersstraat 8 vermeld. De Lang huurde de woning op persoonlijke titel, in plaats van dat de gemeente een officiële ambtswoning voor haar burgemeester huurde.²⁷

Het moge duidelijk zijn dat al deze transacties en verhuringen plaatsvonden tegen de wil van de oorspronkelijke Joodse eigenaren, die bovendien niets van de verkoop- of huuropbrengsten terugzagen. Zij waren gedeporteerd, vermoord of zaten in de onderduik, terwijl ze intussen werden beroofd van al hun bezittingen.

Bedrijven

De onteigening en liquidatie van Joodse bedrijven ging eveneens meteen na het begin van de Duitse bezetting van start. Al op 22 oktober 1940 moesten alle Joodse ondernemingen zich aanmelden bij de Wirtschaftsprüfstelle (Wsp), met een opgave van het vermogen van hun onderneming. Op 12 maart 1941 werd besloten dat kleine Joodse bedrijven geliquideerd zouden worden en grote of economisch belangrijke Joodse ondernemingen voortgezet zouden worden door een zogeheten *Verwalter* (administrateur). Het beheer van de grote bedrijven gebeurde door de Niederländische Aktiengesellschaft für Abwicklung von Unternehmungen (NAGU), terwijl de liquidatie van de bedrijven bij de hand werd gevat door de Duitse organisatie Omnia Treuhandgesellschaft. Deze organisatie stelde op haar beurt curatoren (*Sachbearbeiter*) aan; veelal Nederlanders die de liquidatie zelfstandig uitvoerden, maar die zich moesten houden aan de richtlijnen van het hoofdkantoor. Zij werkten vanuit Sachbearbeiterbureaus in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Zwolle, Meppel, Enschede, Hengelo, Groningen, Leeuwarden en Den Bosch. Wanneer bedrijfspanden door de Joodse eigenaren verlaten waren, was de burgemeester verplicht ze zo snel mogelijk te laten verzegelen en dit aan de Omnia door te geven. De bedrijfsinventaris moest vervolgens strikt gescheiden worden van het privémeubilair en door de politie op een afzonderlijke locatie opgesloten en verzegeld worden. De gemaakte kosten zouden worden vergoed uit de opbrengsten van de Joodse eigendommen, liet Omnia-beauftragte Fried-

rich Besier op 20 november 1942 vanuit zijn standplaats Meppel aan burgemeester De Lang van Steenwijk weten.²⁸

Een paar maanden daarvoor, op 27 juni 1942, had waarnemend burgemeester Van Panthaleon van Eck van commissaris Von Bönninghausen al de opdracht gekregen om binnen drie dagen een lijst van Joodse bedrijven in zijn gemeente op te sturen, voor zover dit kleinhandel als levensmiddelen en groenten, etc. betrof. Van Panthaleon van Eck speelde die opdracht door aan zijn politie-inspecteur Uiltje Bergsma, die de burgemeester nog diezelfde dag een lijst met Joodse zaken stuurde. Bergsma merkte daarbij op dat naar zijn overtuiging er niet één viel onder de door Von Bönninghausen vermelde criteria. In het archief van de gemeente Steenwijk zijn twee lijsten met bedrijven bewaard gebleven. Eén wat uitgebreidere lijst met daarop zeventien bedrijven, en een iets kortere lijst met dertien bedrijven. Op de eerste lijst zijn de lompen- en metalenhandel van Meijer Kan, de exportslagerij van Joseph Slager, de manufacturenhandel van Matthijs van Goor, de exportslagerij van Marcus Slager en de specerijenhandel van Frits Polak doorgestreept. Kennelijk vielen zij inderdaad niet onder de voorwaarden van kleinhandel. Van in ieder geval de specerijenhandel van Polak is bekend dat deze zaak niet werd geliquideerd, maar door de Duitsers werd voortgezet door een *Verwalter*. Op de ingekorte lijst met dertien bedrijven zijn eveneens nog een paar bedrijven doorgestreept, waardoor uiteindelijk tien zaken overbleven. Deze lijst stuurde burgemeester Van Panthaleon van Eck op 29 juni 1942 door naar commissaris Von Bönninghausen. Het is niet geheel duidelijk of deze lijsten gebruikt werden voor de liquidatieprocedures die de Omnia startte. Veel bedrijfs- en vermogensgegevens had de Duitse bezetter al verzameld bij de verplichte aanmelding in 1940 en sommige zaken waren al in het voorjaar van 1942 geliquideerd.²⁹

In het archief van de Omnia, dat bewaard is gebleven bij het NIOD, zitten zeven dossiers van Joodse bedrijven uit Steenwijk en één dossier van een bedrijf uit Blokzijl. Bij de liquidaties werd eerst een inschatting gemaakt van de waarde van de inventaris en andere bezittingen van de bedrijven. Vervolgens probeerde de Omnia-curator dit te gelde te maken. Zo werd de waarde van winkelinventaris van de slagerij van Simon Slager aan de Scholestraat 15 geschat op 1.100 gulden. De inboedel werd verkocht aan een zekere J.B. Nacken uit Almelo. Nacken schreef op 19 februari 1944 in een brief dat hij bij de firma Slager was geweest om de inventaris te bezichtigen en dat dit gebeurde 'onder toezicht van een gemeentebeambte'. Daarna stuurde Nacken zijn zoon en een knecht om de inventaris op te halen en te vervoeren, eerst per vrachtwagen, daarna per boot: 'Ook bij hun was politietoezicht aanwezig', schrijft Nacken. Directe aanleiding van zijn brief was een verdwenen vleesmolen uit de slagerij van Siegfried de Leeuw aan de Oosterstraat 30. Nacken had de inboedel van deze zaak eveneens gekocht, maar de vleesmolen was bij het ophalen van de spullen niet meer aanwezig. Bij de liquidatie ging de Omnia grondig te werk. De curator nam zelfs de openstaande vorderingen mee van de Joodse eigenaren bij hun klanten, o.a. in het geval van de manufacturenzaken van Saartje Slager-Zeehandelaar en Abraham de Leeuw uit Steenwijk, en van Soes Manus de Horst uit Blokzijl. De klanten kregen van de curator een aanmaning om hun openstaande rekeningen te betalen, zodat die inkomsten bij het totale bedrijfsvermogen opgeteld konden worden. Nadat de ondernemingen waren ontmanteld, droeg de curator het bijbehorende onroerend goed over aan de NGV, met de opdracht het pand te verkopen. Eventueel openstaande hypotheek werden met de opbrengsten van de verkoop afgelost, waarna de curator het restbedrag stortte op de rekening van de Liro-bank.³⁰ Op deze manier werden de kleinere Joodse bedrijven in Steenwijk en Blokzijl geliquideerd. De

grotere ondernemingen, zoals de firma Polak uit Steenwijk, draaiden tijdens de oorlog door onder een *Verwalter*, al betekende dit niet dat deze bedrijven ongeschonden uit de oorlog kwamen. Zo bleken in het geval van Polak de machinerie en een in maart 1941 voor 7.800 gulden nieuw gekochte Pontiac personenauto ontvreemd. Deze auto was in het magazijn verstopt, maar toen de *Verwalter* hem ontdekte verkocht hij hem voor eigen gewin aan een NSB'er in Zaandam. Na de bevrijding lukte het directeur Frits Polak de auto weer op te sporen en toegewezen te krijgen, maar hij moest toen wel 3.100 gulden toebetalen.³¹ De laatste *Verwalter* was Gertrud Wolniewicz, die samen met haar man Wilhelm Wolniewicz woonde in de bij de firma horende villa Zonnehoek aan de J.H. Tromp Meestersstraat 2 in Steenwijk. Toen het echtpaar na Dolle Dinsdag (5 september 1944) naar Duitsland was gevlucht, had Wolniewicz als zekerheidsstelling voor zijn achtergelaten meubelen 20.000 gulden op laten nemen uit de bedrijfskas, evenals 2.375 gulden aan reisgeld. Later heeft het echtpaar haar meubels uit Zonnehoek op laten halen, maar zonder de zekerheidsstelling van 20.000 gulden terug te betalen. Het leegroven van Joodse bedrijven, zoals de firma Polak, veroorzaakte grote financiële schade aan Joodse bedrijven. Na de oorlog was Frits Polak genooddacht villa Zonnehoek te verkopen en de opbrengst daarvan in zijn bedrijf te stoppen.³²

Bevindingen

Door de woninglijsten die tijdens de oorlog zijn opgesteld door de Steenwijker burgemeester De Lang, de lijst van het kadaster en de gegevens uit de *Verkaufsbücher* te combineren met relevante literatuur en gegevens over de Joodse gemeenschappen in de Kop van Overijssel³³, hebben we voor elk bekend pand van Joodse eigenaren in de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland de eigendoms geschiedenis tijdens en na de bezettingstijd geprobeerd te reconstrueren. Ook hebben we oproepen geplaatst in de nieuwsbrief van de Joodse begraafplaats Steenwijk, de *Steenwijker Courant* en het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* om nabestaanden van Joodse inwoners uit de Kop van Overijssel die niet bij ons in beeld waren, op de hoogte te stellen van het onderzoek en hen uit te nodigen informatie te delen uit overlevering of uit een (familie) archief. Hierop hebben we verschillende reacties ontvangen, die vooral behulpzaam zijn geweest bij de reconstructie van de context waarin de onteigening en roof van Joodse bezittingen heeft plaatsgevonden. Door deze samenvoeging van bronnen hebben we de kans dat we (on) roerende goederen van Joodse eigenaren of andersoortige informatie over het hoofd zien zoveel mogelijk beperkt. In het kadaster hebben we vervolgens gezocht naar de achtereenvolgende eigenaren aan het begin, tijdens en na de oorlog. Ook hebben we in de woningkaarten in de bevolkingsadministratie van de gemeenten Steenwijk, Steenwijkerwold, Blokzijl en Vollenhove gekeken naar de achtereenvolgende bewoners, om op die manier eveneens te reconstrueren wie er wanneer in o.a. niet-verkochte panden van Joodse eigenaren en huurhuizen heeft gewoond. Op deze manier is het in vrijwel alle gevallen gelukt om een reconstructie van de eigendoms- en bewoningsgeschiedenis van het Joods onroerend goed in de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland te maken. Hoewel voor sommige panden de beschikbare informatie onvolledig was om een compleet beeld te krijgen, geeft de verzamelde informatie een goed overzicht van de Joodse eigendommen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Deze informatie is als bijlage bij dit onderzoeksrapport toegevoegd. In het overzicht en op basis van het hiervoor beschreven onderzoek vallen een aantal zaken op:

Bij geen van de woningen komt de gemeente Steenwijk, Steenwijkerwold, Blokzijl of Vollenhove tijdens de oorlog in beeld als koper van Joods onroerend goed uit eerste, tweede of derde hand. Ook de namen van de voor de oorlog aangestelde burgemeesters, de waarnemend burgemeesters of hun NSB-opvolgers komen niet als eigenaar voor. Wanneer het betreffende onroerend goed verkocht werd, gebeurde dit aan particulieren, veelal NSB'ers, of andere opportunisten die dachten of probeerden financieel voordeel uit de aankoop van Joods (on) roerend goed te halen. Buiten de in de *Verkaufsbücher* vermelde transacties hebben we in dit onderzoek geen andere verdachte koopovereenkomsten gevonden.

NSB-burgemeester De Lang van Steenwijk komt vanaf 25 november 1942 tot aan 1 oktober 1946 wel voor als bewoner van het huis J.H. Tromp Meestersstraat 8 in Steenwijk. In de praktijk zal hij hier niet tot in 1946 hebben gewoond, maar was hij vanaf de bevrijding geïnterneerd. De woning aan de Tromp Meestersstraat was eigendom van de Joodse zussen Bertha en Veronica Slager, maar werd op 9 maart 1943 voor 7.250 gulden verkocht aan NSB'er en caféhouder Klaas Bouwknecht. De Lang betaalde eerst huur aan de ANBO en later aan Bouwknecht. In de financiële administratie van de gemeente Steenwijk staan geen huurbetalingen voor deze woning vermeld. De huur door burgemeester De Lang was een particuliere aangelegenheid.³⁴

In het beschikbare bronmateriaal wijst niets erop dat de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland tijdens de Tweede Wereldoorlog geprobeerd hebben direct voordeel te behalen uit het vrijgekomen onroerend goed van haar Joodse inwoners. Wel was er sprake van een faciliterende rol bij de uitvoering van de Duitse maatregelen om de Joodse inwoners te isoleren en te verwijderen uit de samenleving. Voorbeelden hiervan zijn de ambtelijke, zakelijke en ogenschijnlijk soms al te ijverige houding van de Steenwijker (waarnemend) burgemeesters Goeman Borgesius, Hagemeyer en Van Panthaleon van Eck ten opzichte van Joodse inwoners als Julia de Vries, Levi Drukker, Isaac Madiewski en Isaac Casotto. Vooral deze laatste kwestie is opvallend, omdat waarnemend burgemeester Hagemeyer hier op eigen initiatief een al dan niet bewuste onvolkomenheid in de registratie van Joodse personen meldde aan de Duitse bezetter, met voor Casotto uiteindelijk fatale gevolgen. In zowel de zaken van Madiewski en Casotto was het waarnemend burgemeester Van Panthaleon van Eck die de kwesties uiteindelijk 'afwikkelde', terwijl hij op verzoek van commissaris Von Bönninghausen eveneens informatie verschaftte over de in de gemeente Steenwijk aanwezige kleinere Joodse bedrijven. Enerzijds moeten we dit handelen beoordelen in het licht van de lastige spagaat waarin burgemeesters in oorlogstijd zaten. Als ze aanbleven, waren ze gedwongen uitvoering te geven aan de Duitse maatregelen. Maar als ze aftraden, zou hun plaats waarschijnlijk worden ingenomen door een NSB'er, wat de situatie naar verwachting alleen nog maar zou verergeren. Anderzijds wijst het handelen van de Steenwijker burgemeesters niet op pogingen vanuit de gemeente om de doorgang van anti-Joodse maatregelen tegen te werken of te verhinderen. In dat licht bezien hadden de Joodse inwoners weinig steun van hun gemeentebestuur te verwachten. Hierbij moet worden opgemerkt dat burgemeester Goeman Borgesius kennelijk wel het vertrouwen genoot van de Joodse gemeente, gezien het feit dat Meijer Asser de Lange hem in 1943 tot aan het einde van de oorlog de kas van het kerkbestuur van de Joodse gemeente in bewaring gaf. Goeman Borgesius was op dat moment overigens niet meer in functie.

Vanaf het moment (13 juli 1942) dat Steenwijk in de persoon van Johannes Pieter de Lang een NSB-burgemeester kreeg, verergerde de situatie inderdaad. De Lang werkte actief mee aan de uitvoering van de anti-Joodse bezitsverordeningen. Hij voorzag de Duitse bezetter van

informatie en lijsten over woningen van Joodse eigenaren, die vervolgens werden geroofd en gedwongen verkocht. Ook zorgde De Lang voor de ontruiming van woningen en bedrijven, liet hij de politie inventarislijsten aanleggen en zorgde hij voor opslag van de inboedel. De meubels en het huisraad van Joodse eigenaren werd vervolgens in bruikleen gegeven aan zowel NSB'ers als evacués die tijdelijk in Steenwijk verbleven, met als gevolg dat veel spullen kwijtraakten of werden gestolen. Zowel het beheer en de verkoop van Joodse woningen, als de liquidatie van Joodse bedrijven ging via de NGV en de Omnia, en dus buiten De Lang en het gemeenteapparaat om, al hield de politie wel toezicht wanneer de Omnia de inboedel van een bepaald bedrijf had verkocht. De Lang was uitstekend op de hoogte van wat er met het Joodse onroerend goed in zijn gemeente gebeurde, getuige ook het feit dat hij al binnen net iets meer dan maand na het vertrek van de Joodse zussen Bertha en Veronica Slager naar Het Apeldoornsche Bosch zelf in hun huis aan de J.H. Tromp Meestersstraat 8 ging wonen.

Over het handelen van de burgemeesters van de gemeenten Steenwijkerwold, Blokzijl en Vollenhove bij de onteigening en roof van Joodse bezittingen tijdens de Tweede Wereldoorlog valt, vanwege een gebrek aan informatie, minder te zeggen. Vanuit Steenwijkerwold is Herman de Groot weggevoerd en vermoord, maar over zijn woning hebben we geen eigendomsgegevens kunnen achterhalen. Vanuit Vollenhove zijn de Joodse mannen David en Simon de Levie gedeporteerd en vermoord, terwijl hun moeder Froukje de Levie-Simons in de onderduik de oorlog overleefde. Zij woonden in de Visscherstraat in een huurwoning, die na hun verdwijning werd verhuurd aan niet-Joden. Na de oorlog woonde Froukje de Levie in Hoogeveen, Groningen en Den Haag.

Vanuit Blokzijl werden twee Joodse families, bestaande uit acht personen weggevoerd en vermoord. Burgemeester Van den Berg bleef de hele oorlog in functie en moest de steeds verder gaande Duitse maatregelen uitvoeren. Bij hun deportatie werd de familie van Soes Manus De Horst mogelijk opgehaald door de plaatselijke politie, al zou die hen vooraf ook hebben gewaarschuwd. Na het vertrek van het gezin De Horst verzegelde de burgemeester hun woning aan de Kerkstraat en werd het pand leeggehaald. Door wie is onduidelijk, maar in lijn met de instructies van commissaris Vogt is dit waarschijnlijk eveneens in opdracht van de burgemeester gebeurd. Een aantal spullen en het meubilair werden in een schuur op het perceel opgeslagen.³⁵ De manufacturenzaak van Soes Manus de Horst werd geliquideerd door de Omnia. In het betreffende Omnia-dossier bij het NIOD lezen we dat burgemeester Van den Berg in oktober 1943 uit de inboedel van De Horst een naaimachine en een kast met glazen ter beschikking stelde aan een boerengezin uit Ambt-Vollenhove, van wie de boerderij vanwege lidmaatschap van de NSB in brand zou zijn gestoken. Ook zou de Duitse Wehrmacht twee deurmatten hebben meegenomen.³⁶ De deportatie van Mozes de Horst en zijn gezin vond enkele maanden later in april en mei 1943 plaats, maar over deze verdere gang van zaken is vrijwel niets bekend. Wel is duidelijk dat de panden van Mozes de Horst in de Zuiderstraat door de ANBO in 1943 zijn verkocht aan particuliere oorlogskopers. Volgens een naoorlogse verklaring van Evert Scholte, die het pakhuis aan de Zuiderstraat 318 kocht van oorlogskoper Freerk Bonne Harkema, had hij burgemeester Van den Berg om toestemming gevraagd het bouwvallige pand op te mogen knappen en bewoonbaar te maken. Van den Berg stemde hier mee in, aldus Scholte.³⁷ Verder komen we tijdens de oorlog geen betrokkenheid van de gemeente Blokzijl tegen.

5 Rechtsherstel na de oorlog

Na de oorlog was in de Kop van Overijssel alleen in Steenwijk nog een kleine Joodse gemeenschap over. Ongeveer de helft van de Joodse Steenwijkers wist de oorlog te overleven, meestal in de onderduik. De synagoge en het interieur daarvan waren in de oorlog behouden gebleven, ondanks het feit dat het gebouw als opslagruimte voor de inboedel van Joodse woningen was gebruikt. Op 20 mei 1945 kwamen de teruggekeerde leden van de Joodse kerkelijke gemeente onder voorzitterschap van Mozes van Zuiden weer voor het eerst bij elkaar. Zij besloten om een 'Comité voor Joodsche belangen' op te richten, waarvan Van Zuiden, Jacob Adler, Meijer Kan, Siegfried de Leeuw en Marcus Gokkes de leden vormden. Over de activiteiten van dit comité is weinig bekend. Het vormde waarschijnlijk de verbinding met het landelijke Centraal Comité voor Joodsche Belangen, dat al in het najaar van 1944 in het bevrijde Eindhoven was opgericht. Ook hielp het bij de registratie van Joodse kinderen en volwassenen die terugkeerden uit de kampen en onderduik. Mozes van Zuiden organiseerde 'op bepaalde uren en plaats' een soort spreekuur om vragen en inlichtingen over Joodse zaken 'te beantwoorden en te behartigen'. Hoe vaak en tot wanneer hij deze zittingen heeft gehouden, en welke onderwerpen daar ter sprake kwamen, is niet bekend.³⁸

Na verloop van tijd werd duidelijk dat de Joodse gemeente door de oorlog en door het vertrek van Joodse Steenwijkers na de oorlog te klein was geworden om een synagoge en een voorganger te kunnen bekostigen. De laatste huwelijksinzegening in de synagoge vond plaats in 1947. In 1951 verkocht de Joodse gemeente het gebouw aan Hendrik en Moos de Vroome, die het verbouwden tot garage. Uiteindelijk werd het pand in 1984 gesloopt. De Joodse gemeente van Steenwijk werd op 7 juni 1964 opgeheven en bij die van Zwolle gevoegd. De Joodse gemeente van Blokzijl was al in 1947 formeel opgeheven.³⁹ Geen enkel lid van die gemeenschap had de oorlog overleefd.

Rechtsherstel

Mogelijk heeft het Comité voor Joodsche belangen in Steenwijk de teruggekeerde Joodse inwoners gewezen op de mogelijkheid om rechtsherstel voor hun geroofde bezittingen aan te vragen, of hield ze de invoering van de naoorlogse herstellwetgeving voor hen nauwlettend in de gaten. In 1942 was de Nederlandse regering in Londen al met de voorbereidingen hiervan

begonnen, wat op 9 augustus 1945 leidde tot de oprichting van de Raad voor het Rechtsherstel (RvR). Uitgangspunt van het overheidsbeleid was dat getroffenen alles moesten terugkrijgen wat hun tijdens de oorlog wederrechtelijk was ontnomen.⁴⁰ Voor de bezittingen van tijdens de oorlog vermoorde Joden stelde de regering via het NBI beheerders aan die hun nalatenschappen regelden en, vaak op verzoek van nabestaanden, rechtsherstel aanvroegen. Soms gebeurde het dat een (verre) verwant als erfgenaam werd aangemerkt, maar dat diegene niet wist dat zijn familie in het bezit was geweest van een woning. In zo'n geval kon de oorlogskoper met de aankoop weggelopen, helemaal als hij geen bekende collaborateur of veroordeelde NSB'er was. Binnen de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland zijn we dergelijke gevallen niet tegengekomen.⁴¹

Joodse overlevenden moesten, om hun bezittingen terug te krijgen, zelf een aanvraag voor een procedure van rechtsherstel indienen. Voor zowel woningen als bezittingen van door de Duitsers geliquideerde Joodse bedrijven gold dezelfde procedure. Uit landelijk onderzoek en studies voor andere gemeenten is bekend dat rechtsherstel in veruit de meeste gevallen heeft plaatsgevonden. Bij de meeste teruggaven kwam een minnelijke schikking tot stand, waarbij de koop nietig werd verklaard. Oorlogskopers en oorspronkelijke eigenaren of nabestaanden gingen met elkaar om tafel om er onderling uit te komen. Onder begeleiding van een notaris-bemiddelaar werd een rekensom gemaakt waarbij de kosten die de oorlogskoper had gemaakt sinds het moment van koop werden afgezet tegen de inkomsten die hij had verkregen uit de woning. Kosten die werden meegenomen varieerden van onderhoudsuitgaven, renovaties, verzekeringen, energierekeningen en betaalde belastingen, terwijl de baten vaak bestonden uit huurinkomsten. Ook werd gekeken of er nog een hypotheek op het betreffende onroerend goed rustte, en of deze door de oorlogskoper was afgelost. De kosten voor de procedure van rechtsherstel kwamen bijna altijd voor rekening van de oorlogskoper.

De procedures van rechtsherstel vielen onder de verantwoordelijkheid van de landelijke overheid. Gemeenten waren hierbij niet betrokken, tenzij ze tijdens de oorlog Joods vastgoed hadden gekocht. In dat geval werd een gemeente zelf onderdeel van de procedure van rechtsherstel. In het vorige hoofdstuk toonden we aan dat dit in de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland niet aan de orde was. Wel heeft er met uitzondering van één geval, waarop we later terugkomen, voor alle transacties van Joods vastgoed in ons onderzoeksgebied rechtsherstel plaatsgevonden. De meeste oorspronkelijke eigenaren of hun nabestaanden kregen hun eigendom terug.

Schikkingen

Het is interessant om te kijken hoe het rechtsherstel in de praktijk in z'n werk ging, bijvoorbeeld bij het huis aan de Meppelerweg 2a in Steenwijk. Hier woonde de Joodse vertegenwoordiger Hein de Groot, die de oorlog in de onderduik zou overleven. Op 8 juli 1943 verkocht de ANBO in opdracht van de NGV zijn woning voor 7.750 gulden aan aannemer en NSB-lid Cornelis Witziers. Na de bevrijding vroeg De Groot op 13 juni 1946 rechtsherstel aan. Onder begeleiding van notaris-bemiddelaar Lubbertus Volkers uit Steenwijk gingen beide partijen op 9 september 1947 met elkaar om tafel om tot een minnelijke schikking te komen. Voor de periode dat Witziers tijdens de oorlog in het huis woonde, werd in totaal 810 gulden huur gerekend. Na aftrek van de door Witziers betaalde vaste lasten en onderhoudskosten bleef er een bedrag van 335,84 gulden over, dat Witziers aan De Groot moest vergoeden. De Groot betaalde achteraf dus zelf

de bedragen voor de lasten en het onderhoud over de periode dat hij ondergedoken zat. In de rechtsherstelprocedure was dit de gangbare praktijk. De gemeente speelde hierin verder geen rol. Voor het aankoopbedrag van 7.750 gulden hield Witziers een vordering bij de NGV. Of hij dit bedrag uiteindelijk ook heeft teruggekregen, is niet bekend. Met de ondertekening van de schikking werd de koop ongedaan gemaakt en vond er dus rechtsherstel plaats. De kosten voor deze procedure kwamen voor rekening van Witziers.⁴²

Het merendeel van de minnelijke schikkingen werd opgesteld volgens de hiervoor beschreven wijze. Toch gebeurde het soms dat de oorspronkelijke Joodse eigenaren of hun nabestaanden er financieel meer bij in schoten, zoals in het geval van Clara van der Horst-Nihom. Zij was op 28 mei 1943 met haar drie kinderen Betty, Joseph en Margreet in Sobibor vermoord. Na de bevrijding werd haar broer Salomon Nihom aangesteld als bewindvoerder over haar nalatenschap. Hij vroeg in juni 1946 rechtsherstel aan voor haar huis aan de Markt 10 in Steenwijk. Oorlogskoper Reinder Berger had deze woning op 15 november 1943 via de ANBO van de NGV voor 8.750 gulden gekocht, waarvan hij 5.700 gulden gebruikte om de hypotheek af te lossen die bij de Arnhemse Hypotheekbank voor Nederland op het pand rustte. Bij de minnelijke schikking kwamen de partijen overeen om de partij Nihom in haar eigendomsrechten te herstellen, maar daarvoor moest Nihom nog wel aan Berger een bedrag van 6.389,75 gulden, inclusief rente vanaf 1943, (na verrekening van huur en vaste lasten) betalen. Berger had bij zijn aankoop immers de hypotheek afgelost. Uit de nalatenschap van Nihom was dit geld niet zomaar beschikbaar, zodat de nabestaanden gedwongen waren de woning aan de Markt te verkopen. Dit gebeurde in 1950 aan Joseph Salomon Gokkes. Hoewel er dus rechtsherstel plaats had gevonden, waren de nabestaanden van Nihom het huis aan de Markt 10 alsnog kwijt.⁴³

Het proces van rechtsherstel ging vaak gepaard met veel bureaucratische omhaal, wat veel tijd kostte, en frustraties en financiële schade opleverde. In sommige gevallen weigerde de oorlogskoper zelfs helemaal om mee te werken, zoals fruithandelaar Willem van der Struik uit Steenwijk. Hij had op 25 januari 1943 via de ANBO voor 3.100 gulden het pand aan de Molenstraat 26 gekocht, dat eigendom was van de zussen Bertha en Veronica Slager. Om deze aankoop te financieren leende Van der Struik 1.600 gulden bij de al eerdergenoemde Klaas Bouwknecht, die zelf ook woningen die Joods eigendom waren had gekocht. Op 21 augustus 1946 vroeg de bewindvoerder van de zussen Slager rechtsherstel aan. Na de bevrijding was Van der Struik in het huis blijven wonen, tegen betaling van 5,25 gulden huur per week aan de nalatenschap van de zussen Slager. In de procedure van rechtsherstel werd geprobeerd om de koop ongedaan te maken, maar daarvoor moest Van der Struik eerst het door hem van Bouwknecht geleende bedrag aflossen. Van der Struik liet weten dat hij dit geld niet had en werd op een gegeven moment zelfs failliet verklaard (wat later weer werd opgeheven). Ook reageerde Van der Struik niet meer op berichten en aanmaningen. Zelfs zijn eigen raadsman G. Benthem kon hem bijna niet bereiken en verzuchtte op een gegeven moment: 'Ik weet werkelijk niet hoe ik deze man bij de jas moet krijgen.' Het hele proces duurde zo lang, dat de afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor Rechtsherstel uiteindelijk op 23 juli 1953 besloot tot ontbinding van de oorlogskoop. De partij Slager werd alsnog in haar eigendomsrechten hersteld, maar daar was bijna acht jaar overheen gegaan.⁴⁴

Rechterlijke uitspraak

De enige zaak waarin uiteindelijk geen minnelijke schikking en rechtsherstel plaatsvond, maar waarvoor een rechterlijke uitspraak van de Raad voor Rechtsherstel kwam, betrof het pand van Abraham de Leeuw aan de Gasthuisstraat 35/37. De Leeuw en zijn vrouw Sebilla de Leeuw-Schaap waren op 12 oktober 1942 in Auschwitz vermoord. Hun woning was op 15 maart 1943 voor 8.500 gulden via de ANBO gekocht door buurman Pieter Logtmeijer. Op 26 februari 1947 vroeg de bewindvoerder over de nalatenschap van De Leeuw, mr. David Sanders, rechtsherstel aan, maar het lukte de partijen niet om tot een minnelijke schikking te komen. In de daaropvolgende rechtszaken en hoger beroepen vertelde Logtmeijer dat zijn aankoop van de woning met De Leeuw was afgesproken, en dat hij voorafgaand aan diens deportatie zelfs een bedrag van 8.650 gulden hiervoor van De Leeuw had ontvangen. Dit bedrag zou een tegenprestatie zijn van aan De Leeuw 'geleverde diensten', aldus Logtmeijer. De Leeuw was in de eerste oorlogsjaren zeer angstig voor wat hem als Joodse man te wachten stond en durfde bijna niet in zijn eigen huis te verblijven. Daarom ontving Logtmeijer hem vrijwel dagelijks in zijn eigen woning, waar hij De Leeuw 'afleiding gaf' en hem hielp met het 'te gelde maken van het grootste deel van zijn voorraad en inventaris van zijn manufacturenzaak'. Ook bezocht Logtmeijer De Leeuw geregeld tijdens diens tewerkstelling in kamp Conrad bij Rouveen en voorzag hij hem van wat extra voedsel. Door deze hulp was er een 'hechte band' ontstaan tussen het gezin Logtmeijer en het echtpaar De Leeuw, vertelde Logtmeijer. Die band was zelfs zodanig dat De Leeuw Logtmeijer 'had willen bevoordelen' met het genoemde bedrag, waartoe bijdroeg dat De Leeuw zelf geen kinderen had, en hij op 'minder goede voet' stond met zijn broer Maurits de Leeuw. Volgens Sanders was hierbij echter geen rekening gehouden met het feit dat Sebilla de Leeuw-Schaap nog een broer en schoonzus had, die woonden in Vriezenveen en met wie de verhouding 'uitstekend' was. Zij zouden volgens Sanders de rechtmatige erfgenamen zijn, waarop hij eiste dat de koopovereenkomst van Logtmeijer ongedaan werd gemaakt, met daarbij een verrekening van alle bijbehorende kosten en opbrengsten. Hoewel de rechtbank vond dat een beloning van ruim 8.000 gulden voor de door Logtmeijer 'geleverde diensten' inderdaad buitensporig hoog was, was zij er wel van overtuigd dat De Leeuw de keuze niet in een 'plotselinge opwelling onder dreiging van deportatie' had gemaakt, maar dat sprake was van een 'ruim van tevoren opgevat voornemen'. Zij stelde daarom op 26 juni 1950 Logtmeijer in het gelijk, waardoor zijn aankoop van De Leeuws woning aan de Gasthuisstraat in de boeken bleef staan.⁴⁵

Over het algemeen bevonden de oorspronkelijke Joodse eigenaren zich bij een minnelijke schikking in een nadelige positie. Ze keerden vaak berooid terug uit de onderduik of uit de kampen en hadden soms nauwelijks een dak boven hun hoofd. Bij thuiskomst was hun woning soms een chaos en vaak nog bewoond door NSB'ers, evacués of andere oorlogsbewoners, die niet altijd meteen plaats wilden maken of hiertoe niet in staat waren. Ondertussen kon een procedure voor rechtsherstel soms jaren duren. Jaap en Moop Slager uit Steenwijk wilden niet zo lang wachten en keerden direct na de bevrijding terug naar hun ouderlijk huis aan de Noordersingel 21, waar ze eigenhandig oorlogskoper Jacob Knol uit hun huis zetten. Dit leverde hen een reprimande van de politie op, zo noteerde Jaap Slager in 1996 in zijn oorlogsmemoires: 'De volgende dag, het is ongelooflijk maar voor 100% waar, komt de politie aan de deur met de mededeling: "Dat had U niet mogen doen, die mensen eruit sturen!"⁴⁶ In het geval van de Steenwijker Izak Gokkes, die met zijn familie een kledingwinkel en woninginrichtingszaak aan de Markt ronde, duurde het twee à drie maanden voordat hij weer in zijn woning kon.⁴⁷ Niet alle

onteigende Joodse panden waren tijdens de oorlog door de NGV of de ANBO verkocht. In zo'n geval hoefde de oorspronkelijke eigenaar na de bevrijding geen minnelijke schikking te treffen, maar regelde het NBI de teruggaaf als beheerder van de vroegere Duitse roofoinstellingen.⁴⁸

Inboedel

Intussen bleek het voor Joodse eigenaren niet altijd eenvoudig om de opgeslagen meubels en inboedel terug te krijgen. Net als tijdens de oorlog was de gemeente verantwoordelijk voor de opslag, maar nu niet meer in opdracht van de Duitse bezetter. In de periode na de bevrijding ging dat er nogal chaotisch aan toe. Teruggekeerde Joodse inwoners kregen de gelegenheid om uit de opslagplaatsen spullen op te halen die ze nodig hadden, maar er werd nauwelijks gecontroleerd wie naar binnen ging en van wie de eigendommen daadwerkelijk waren. Bovendien waren niet meer alle spullen aanwezig. Een groot aantal meubels was aan het einde van de oorlog vanuit de opslagplaatsen per schip vanuit Steenwijk weggevoerd. Jaren later informeerde het kerkbestuur van de Joodse gemeente nog bij de gemeente Steenwijk of zij wist waar deze spullen waren gebleven, maar toenmalig burgemeester Voetelink moest daarop het antwoord schuldig blijven.⁴⁹ Jaap Slager vond zijn inboedel na de bevrijding op verschillende plekken terug: 'Die hebben hier opgeslagen gestaan. Eerst geloof ik ook een gedeelte in de Joodse kerk en in de Pasman fabrieken. En ik heb ook nog meubels teruggevonden aan de Tromp Meestersstraat, want die werden ook weggegeven aan mensen die geëvacueerd waren. Op een gegeven moment zie ik in de Tromp Meestersstraat onze schemerlamp staan. En aan de Tukseweg in de Witte Raaf vond ik nog behoorlijk wat meubilair. Ik toogde van de zolder twee stoelen naar beneden en ging daarna weer naar boven. Ik kom daarna weer beneden: was er één stoel al verdwenen. Die heb ik nooit meer teruggekregen. Er werd gestolen als raven. Onder de handen gaptten ze je het weg.'⁵⁰ Volgens Jacob Adler gaf de opslagruimte een droevig beeld: 'Tafels, stoelen, buffetten en kasten met daarin nog de persoonlijke bezittingen. Foto's, boeken en gebedenboeken lagen verspreid over de grond. Het oogde als de begraafplaats van de eens zo bloeiende plaatselijke Joodse gemeenschap.'⁵¹

De nog aanwezige inboedel was verre van compleet. Sarah Slager keerde met haar moeder Elisabeth Slager-Boutelje als een van de laatste overlevende Joodse inwoners in Steenwijk terug. Zowel hun huis aan de Tuttelstraat 11 als het winkelpand van haar familie aan de Oosterstraat 71 waren bewoond door anderen, waarna ze werden opgevangen door mensen uit de buurt. 'Ondertussen had burgemeester Goeman Borgesius ervoor gezorgd dat het pand aan de Oosterstraat vrij kwam, zodat wij dat konden betrekken', vertelde Slager. 'In een opslagruimte waar meubelen van verdwenen Joden waren bewaard, kon mijn moeder nog een paar schamele meubels meenemen, want het beste en meeste was al door anderen opgehaald.'⁵² Sommige Joodse inwoners hadden voorafgaand aan hun deportatie spullen ondergebracht bij vrienden, burens of bekenden. Maar ook daarvan werd niet alles teruggegeven, zoals de familie Van der Horst ondervond: 'Er waren mensen geweest, die dingen van ons in bewaring hadden genomen, en daar kregen we een heleboel van terug. Maar ook een heleboel niet', aldus dochter Käthy van der Horst.⁵³ Sarah Slager en haar moeder hadden een soortgelijke ervaring: 'De bewoners van Tuttelstraat 11 wezen mijn moeder de deur en de "goede vrienden" die zich hadden ontfermd over de vleugel, het serviesgoed, tafelsilver, de boeken en het huisraad bleken niet bereid iets terug te geven.'⁵⁴

Zo konden Joodse overlevenden door hun kille ontvangst bij terugkomst vaak maar moeilijk de draad weer oppakken. De rommelige opslag en teruggave van door de bezetter in

beslag genomen Joodse inboedels hielp hierbij niet. De controle hierop door de gemeente liet te wensen over, mogelijk mede vanuit financiële overwegingen. Burgemeester Goeman Borgesius vroeg op 17 augustus 1945 aan de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) waar hij de 'aanzienlijke onkosten' die de gemeente tijdens de oorlogsjaren voor de bewaring en opslag van Joodse meubelen had gemaakt kon declareren. Wellicht twijfelde Goeman Borgesius of er vanuit de landelijke overheid hiervoor een regeling zou komen, want hij achtte het nodig de VNG te wijzen op een schrijven van het ministerie van Binnenlandse Zaken uit oktober 1943 waarin gemeenten werd gevraagd om een opgave in te sturen van de gemaakte onkosten bij het op transport stellen van Joden. De VNG antwoordde op 4 september dat een restitutie voor de bewaring en opslag van meubilair van Joodse eigenaren op het ministerie nog onderwerp van gesprek was. Over de vergelijking met de onkosten van het op transport stellen hield ze wijselijk haar mond.⁵⁵

Joodse Steenwijkers hebben na de oorlog geprobeerd de schade die ze leden door de verdwijning van hun meubelen te verhalen op de Schade Enquête Commissie (SEC), een overheidsinstantie die was belast met de uitvoering van landelijke materiële oorlogsschade-regelingen. De Rijksontvanger van Steenwijk was ook directeur van de regionale of lokale afdeling van de SEC. Hij weigerde aanvankelijk het beroep vanuit de Joodse gemeenschap te accepteren, wat mede te maken zou hebben gehad met gebeurtenissen bij het ophalen van Joodse eigendommen uit de opslagplaatsen. Hein de Groot schreef als secretaris van de Joodse gemeente daarover dat 'de teruggekomen joden, toen zij in de gelegenheid gesteld waren om hun kaartjes te hangen aan de eigendommen waarvan zij meenden dat deze aan hen toekwam, dingen gebeurd zijn, waarover ik maar wil zwijgen. Het was treurig.' Ook hier lijkt het erop dat er gebrekkig toezicht was en dat spullen en voorwerpen soms ten onrechte werden toegeëigend. Na protest van De Groot bij de minister van Financiën konden Joodse Steenwijkers toch een beroep doen op de SEC en zijn er schadevergoedingen uitgekeerd, al waren ze volgens De Groot minimaal.⁵⁶

Zuiderstraat 18, Blokzijl

Zoals vermeld bleef de gemeente Steenwijk buiten beeld bij de gememoreerde zaken van rechtsherstel. De gemeente Blokzijl kreeg wel te maken met de naoorlogse procedures van rechtsherstel. Op 2 oktober 1945 was gemeenteontvanger Gerrit Krijn Rosendaal door het NBI aangesteld als bewindvoerder over de nalatenschappen van Soes Manus de Horst en Mozes de Horst. Nadat Rosendaal vanwege een andere baan verhuisde naar Den Haag werd burgemeester Van den Berg bewindvoerder van de beide nalatenschappen. Na de bevrijding hadden zich aanvankelijk meerdere kandidaten als bewindvoerder bij het NBI aangeboden. Zo liet notaris Van Kluyve uit Vollenhove weten dat Soes Manus de Horst hem voor zijn deportatie had gevraagd zijn belangen te behartigen. Om die reden en op verzoek van Andries van der Sluis, de zwager van De Horst, meldde Van Kluyve op 5 oktober dat hij wel bewindvoerder wilde worden. Mocht Van Kluyve niet in aanmerking komen, dan wilde Van der Sluis zelf de bewindvoering wel op zich nemen.

Op 16 december 1946 vroeg nabestaande Israël de Horst of hij bewindvoerder kon worden van de nalatenschappen van zijn oom (Mozes) en neef (Soes Manus). Het NBI antwoordde dat er met Rosendaal al een bewindvoerder was aangesteld, en dat ze geen reden zag om dit te veranderen. In november 1947 deed Israël de Horst opnieuw een verzoek deze taak op zich te mogen nemen, nadat hij had gehoord dat Rosendaal geen bewindvoerder meer was.

Het NBI antwoordde dat ze met de aanstelling van burgemeester Van den Berg inmiddels een opvolger had gevonden en dat het wederom geen reden tot wijziging daarvan zag. Volgens het Beheersinstituut was het 'niet altijd in het belang van de erfgenamen, het bewind in handen te geven van een familielid'. Voor De Horst was de weigering 'onbegrijpelijk'. Juist als directe familie had hij de bewindvoering graag zelf gedaan. Daarna vroeg hij meerdere malen om inlichtingen over het beheer en de inboedel, en klaagde hij dat de nabestaanden door Van den Berg slecht op de hoogte gehouden werden.⁵⁷

Voor de meeste bezittingen van de familie De Horst vond in 1948 en 1949 via de reguliere weg rechtsherstel plaats, maar bij de afhandeling van de eigendomsrechten van het pakhuis van Mozes de Horst aan de Zuiderstraat 318 (later nr. 18) zijn een paar opvallende zaken te zien. Het pand was tijdens de oorlog via de ANBO gekocht door Freerk Bonne Harkema, die het kort daarna met winst doorverkocht aan Evert Scholte uit Lemmer. Vanwege de weigering van Scholte en de nabestaanden van de in 1947 overleden Harkema om aan het rechtsherstel mee te werken sleepte deze procedure zich voort tot 1955. Intussen wilde de gemeente Blokzijl, zodra het rechtsherstel was afgehandeld, het betreffende perceel aan de Zuiderstraat graag kopen als onderdeel van een plan voor de bouw van vijf nieuwe woningen. Ook de erven De Horst waren bereid om hieraan mee te werken. In eerste instantie was het de bedoeling van de gemeente om op het Boffersweidje aan het Slingerpad vijf woningen te bouwen, maar om verschillende redenen zou de bouw van deze woningen aan de Zuiderstraat veel goedkoper uitvallen. Er was bovendien haast bij. De gemeente Blokzijl had van de Provinciale Directie van de Wederopbouw en Volkshuisvesting voor 1948 vijf woningen toegewezen gekregen om te mogen bouwen. In tijden van woningnood na de oorlog wilde het gemeentebestuur deze mogelijkheid niet voorbij laten gaan.⁵⁸

Op 19 oktober 1948 nam de gemeenteraad het besluit om het perceel aan de Zuiderstraat voor 400 gulden aan te kopen. De aankoop werd goedgekeurd door Gedeputeerde Staten van Overijssel. Kort daarna liet burgemeester Van den Berg het pakhuis afbreken en werd er een nieuwe woning op het perceel gebouwd. Op dat moment was hij dus zowel bewindvoerder van de nalatenschap van Mozes de Horst als burgemeester van de gemeente Blokzijl. Op 27 juni 1955 deed de Raad voor Rechtsherstel uitspraak in de rechtsherstelprocedure en werden de erven De Horst hersteld in hun eigendom. Burgemeester Van den Berg was in de tussentijd echter overleden en zijn bewindvoering beëindigd, met als gevolg dat aan de overeenkomst tot verkoop geen uitvoering werd gegeven. Het perceel aan de Zuiderstraat bleef zodoende eigendom van de erven De Horst, terwijl de gemeente Blokzijl er al in 1950 een woning op had gebouwd en die verhuurde. Deze situatie duurde voort tot 1964 toen boedelnotaris A.M. Benders uit Amsterdam in opdracht van de erven De Horst het perceel openbaar wilde laten verkopen. Omdat niet alle erfgenamen bekend waren, was hiervoor een besluit van de rechtbank nodig. Benders wees burgemeester Pier Anne Nawijn op deze zaak, die daarna namens de gemeente Blokzijl aan Benders vroeg om alsnog uitvoering te geven aan de jaren geleden voorgenomen verkoop aan de gemeente. Benders was hiertoe bereid, maar men moest wachten totdat het NBI een bewindvoerder had aangesteld die deze transactie zou kunnen uitvoeren. Dit is waarschijnlijk nooit gebeurd. In de gegevens van het kadaster staan de erven De Horst in ieder geval tot 1975 nog als eigenaar van het perceel aan de Zuiderstraat genoteerd, terwijl de gemeente Blokzijl de woning al die jaren verhuurde.⁵⁹

De gemeente Blokzijl was op 1 januari 1973 al opgegaan in de gemeente Brederwiede. Deze gemeente ontstond uit een fusie tussen de gemeenten Vollenhove, Blokzijl, Giethoorn en

Wanneperveen. Op 7 mei 1974 verkocht de gemeente Brederwiede het woningbestand uit zijn rechtsvoorgangers aan de 'Woningstichting Brederwiede', waaronder het pand aan de Zuiderstraat 18. Deze woningstichting was de voorloper van de huidige eigenaar, de stichting Wetland Wonen. Bij het opmaken van de concept-akte in 1974 merkte notaris Van Dam uit Emmeloord op dat het perceel aan de Zuiderstraat 18 (A1241) niet op de gemeentelijke legger stond. In de definitieve akte werd daarom genoteerd dat dit perceel over zou gaan 'na verkrijging door overdragende partij', in dit geval de gemeente Brederwiede. Waarschijnlijk is dit nooit gebeurd. Toen stichting Wetland Wonen in 2014 de woning aan de Zuiderstraat wilde verkopen, ontdekte zij dat het perceel niet op haar naam stond. Haar voorganger, de Woningstichting Brederwiede, had het huis vanaf de overdracht in 1974 echter wel verhuurd, in feite dus zonder dat het formeel haar eigendom was. Stichting Wetland Wonen probeerde deze situatie op 10 december 2014 op te lossen door een verklaring van verjaring op te laten stellen bij notaris Van der Galiën in Steenwijk. Volgens opgave van het kadaster was het perceel Zuiderstraat 18 op dat moment eigendom van meerdere personen, waarbij van diverse personen het aandeel van eigendom niet bekend was. Het merendeel van hen zou zijn overleden en de rechthebbenden zouden niet meer op te sporen zijn, aldus Wetland Wonen. Ook verklaarde zij dat de woningstichting het perceel al meer dan twintig jaar onafgebroken had verhuurd en de zakelijke lasten voor het perceel had betaald, waardoor het recht op bezit van de juridische eigenaren zou zijn verjaard. Die hadden tot dan toe bovendien nooit actie ondernomen om het bezit van de woningstichting te beëindigen. Wetland Wonen wilde daarop in de openbare registers laten inschrijven dat zij zelf door verjaring eigenaar was geworden van de woning aan de Zuiderstraat 18. Notaris Van der Galiën achtte dit voldoende bewezen, waarna de akte werd gepasseerd.⁶⁰ De aanname dat er geen rechthebbenden op te sporen zouden zijn lijkt echter niet te kloppen. Rechtstreekse nabestaanden van de op 19 november 1975 overleden Israël de Horst zijn nog in leven.⁶¹ Of deze nabestaanden ook daadwerkelijk rechthebbenden waren is onbekend. Of er nog meer nabestaanden of rechthebbenden in leven zijn is ook onbekend, maar niet onwaarschijnlijk. Op de kadastrale legger uit 1975 staan, naast de eerdergenoemde Israël de Horst, elf mede-eigenaren vermeld. De kans is groot dat er van hen eveneens nog nabestaanden zijn.

In de praktijk had de gemeente Blokzijl het perceel aan de Zuiderstraat dus al in gebruik vanaf 1949, toen het pakhuis werd gesloopt en er een jaar later een nieuwe woning op werd gebouwd. Op dat moment was de grond officieel nog eigendom van oorlogskoper Evert Scholte, en nadat de rechtsherstelprocedure in 1955 was afgerond van de erven De Horst. De dubbele pet die burgemeester Van den Berg op had als bewindvoerder van de nalatenschap van De Horst enerzijds, en die van officiële vertegenwoordiger van de gemeente Blokzijl die belang had bij het perceel anderzijds, roept vragen op. Het is niet bekend of de erfgenamen van De Horst omstreeks 1950 de gemeente al toestemming hadden gegeven voor het gebruik van de grond. In de archieven hebben we geen stukken aangetroffen die hierop wijzen, maar daarin zijn we ook geen protesten of bezwaarschriften van de erven De Horst tegen de bouw van de woning of het gebruik van het perceel door de gemeente tegengekomen. In 1961 corresponderden burgemeester Nawijn en Israël de Horst zelfs nog over de verkoop aan de gemeente van de stoep die hoorde bij het perceel aan de Zuiderstraat 318. Notaris Benders liet weten dat ook deze verkoop niet kon plaatsvinden voordat alle erfgenamen bekend waren. De al wel bekende erven De Horst hadden 'er geen bezwaar tegen dat u reeds thans in feite over de door u verlangde stroken grond beschikt', meldde Benders.⁶² Ondanks de aanvankelijke onvrede bij

Israël de Horst over de bewindvoering van burgemeester Van den Berg, lijkt het contact over de bij het perceel behorende stoep normaal te zijn verlopen. Opmerkelijk is wel dat nadien de verkoop van het gehele perceel nooit heeft plaatsgevonden, en dat pas in 2014 de stichting Wetland Wonen door middel van een verklaring van verjaring formeel eigenaar is geworden.

Woningnood

De haast die de gemeente Blokzijl in 1948 had bij de aankoop van het perceel aan de Zuiderstraat en de daaropvolgende woningbouw had onder meer te maken met het heersende gebrek aan woonruimte. Al vanaf de bevrijding was er in het hele land een enorme schaarste op de woningmarkt. Tijdens de oorlog waren veel woningen verwoest en gold er een bouwverbod. Tegelijkertijd groeide de bevolking na 1945 snel. Er werd jong en veel getrouwd, en er werden veel kinderen geboren. Om de grote vraag naar woonruimte enigszins te coördineren voerde de overheid in 1947 de Woonruimtetwet in. Deze wet verbood het in gebruik nemen van woonruimte zonder vergunning van het college van B en W. De gemeenteraad moest een verordening vaststellen over de gronden voor weigering en afgeven van woonvergunningen en het college van B en W kreeg de mogelijkheid om woonruimte te vorderen nadat een speciale commissie daarover advies had uitgebracht. Wanneer deze commissie eenstemmig tot een vordering adviseerde, was er geen beroep mogelijk tegen de vordering. Was de commissie verdeeld, dan kon men binnen tien dagen bezwaar maken bij Gedeputeerde Staten. Degene voor wie de woonruimte was gevorderd, moest een vergoeding betalen aan diegene van wie gevorderd was, waarbij aansluiting gezocht moest worden bij de huurprijzen. Dat hield in dat niet het eigendom van de woonruimte werd gevorderd, maar alleen het gebruik.⁶³

De gemeenteraad van Steenwijk stelde voor haar gemeente de plaatselijke verordening vast op 23 december 1947. In negen artikelen formuleerde men de voorwaarden waaronder mocht worden overgegaan tot het verlenen of weigeren van een woonvergunning. In het licht van dit onderzoek is vooral artikel drie interessant: 'Bij de aanvraag moet (...) een verklaring worden overlegd, dat de eigenaar of, in geval van inwoning, de hoofdbewoner van de woning bij eventuele verlening van de vergunning bereid is de in de aanvraag vermelde woongelegenheden ter beschikking van de aanvrager te stellen.' De woonruimteadviescommissie die in 1947 in Steenwijk werd samengesteld, bestond uit fabrikant H. Rijkmans, graanhandelaar H. Rook, grossier P.G. Peereboom, timmerman M. de Vos en 'waschindustriële' J.H. Spitzten. De administrateur van de woningdistributie die in dienst was van de gemeente, was belast met het secretariaat van de commissie.⁶⁴ De woningnood in Steenwijk was hoog. Burgemeester Goeman Borgesius had in de raadsvergadering van 14 juni 1946 al laten weten dat de behoefte aan woonruimte zo groot was geworden dat hij voortaan gebruik zou maken van zijn recht tot vordering van woonruimte. Op 30 september 1946 liet hij zich ontvallen dat de vordering van woonruimte 'een bron van onaangenaamheden' was. Honderden verzoeken om woonruimte waren binnengekomen en inkwartiering bracht 'grote moeilijkheden' met zich mee. Hoewel hij zich bij de vorderingen zou laten adviseren door een commissie, bleef bij hem echter de beslissing, benadrukte Goeman Borgesius.⁶⁵

Joodse school, Steenwijk

De woonruimteadviescommissie moest zo snel mogelijk aan de slag en liet op 15 september 1947 haar oog o.a. vallen op de Joodse school aan de Gasthuisstraat 46. Op 25 november schreef secretaris Hein de Groot van de Israëlitische Gemeente Steenwijk aan de commissie dat de ker-

kenraad zich daarbij maar moest neerleggen, maar dat ze voor het bepalen van de huur meende 'u enige aanwijzingen te moeten geven'. De Joodse gemeente wilde namelijk wel godsdienstonderwijs geven, waarvoor op maandagmiddag dan een ander zaaltje gehuurd moest worden. Dit zou vijf gulden per week kosten. 'Gezien de woningnood die er heerst voelen wij dat voor die paar uur per week geen ruimte leeg kan staan, maar wel menen wij dat wij als huur mogen bedingen minstens de kosten die wij nodig hebben om deze lessen te kunnen geven', aldus De Groot.⁶⁶ Hij hoopte dat de commissie daar rekening mee wilde houden.

Ruim een week later werd duidelijk voor wie de woonruimte in de Joodse school werd gevorderd. Het bleek te gaan om Cornelis Witziers met vrouw en dochter. Als NSB-lid en aannemer had hij tijdens de oorlog een fortuin verdiend met de aanleg van verdedigingswerken voor de Duitse Wehrmacht, o.a. bij vliegveld Havelte. Met de winst kocht hij tijdens de oorlog twee woningen van Joodse eigenaren in Steenwijk (waaronder nota bene de woning van Hein de Groot aan de Meppelerweg 2a waarin Witziers zelf ging wonen), twee in Meppel en één in Amsterdam. Na de bevrijding was Witziers vermogen verbeurdverklaard en was hij veroordeeld tot twee jaar internering. Toen hij halverwege 1947 weer vrijkwam, zocht hij woonruimte in Steenwijk. Het college van B en W, onder de teruggekeerde burgemeester Goeman Borgesius, verleende hem een woonvergunning voor de Joodse school. Kennelijk had de woonruimteadviescommissie hierin positief en eenstemmig geadviseerd, waarna men tot vordering over was gegaan. Onduidelijk is of door dit advies artikel drie van de plaatselijke verordening buiten werking was gesteld. Als dit niet het geval was, had vooraf namelijk de Joodse gemeente toestemming moeten geven. Maar die was nergens van op de hoogte.

In de bevolkingsadministratie staat Witziers vanaf 5 december ingeschreven op het adres Gasthuisstraat 46. Nog diezelfde dag stuurde Hein de Groot zijn in de inleiding van dit onderzoeksrapport vermelde hartenkreet naar het landelijke Israëlitisch Kerkgenootschap in Amsterdam. De verontwaardiging bij de Joodse gemeente van Steenwijk was groot. 'Wij hebben aan de woningcommissie schriftelijk verzocht met ons in overleg te treden over huur en wie er eventueel in komt, maar niets hebben wij daarover gehoord en plotseling werden wij voor een fait accompli gesteld. Plotseling kwamen wij tot de ontdekking dat de gemeente erin aan het timmeren ging en hoorden wij dat die NSB'er erin komt. Wij hebben daarna de school afgesloten met een hangslot en daarop is de burgemeester bij de voorzitter gekomen en heeft hem medegedeeld dat de woning aan deze NSB'er is toegewezen en dat dit niet meer gewijzigd werd.'⁶⁷ Dat de gemeente Steenwijk een vergunning verleende voor de plaatsing van uitgerekend Cornelis Witziers in een pand van de Joodse gemeente, was wel heel pijnlijk.

Over de huur die de Joodse gemeente voor de gevorderde woonruimte zou ontvangen, bleef het bijna vier maanden stil. Pas in maart 1948 ontving de kerkenraad bericht van het gemeentebestuur dat met ingang van 19 september 1947 de Joodse school was gehuurd voor drie gulden per week. Dit bedrag was minder dan de vijf gulden die de kerkenraad had voorgesteld om uit de kosten te komen voor de huur van een vervangend zaaltje voor het geven van godsdienstonderwijs. 'Na ampele bespreking zullen wij ons moeten neerleggen bij dit besluit van de gemeente Steenwijk', noteerde Hein de Groot gelaten in de notulen.⁶⁸

De Joodse gemeente had ondertussen de grootste moeite om de eindjes aan elkaar te knopen. Omdat de helft van de Joodse gemeenschap de oorlog niet had overleefd, waren de inkomsten behoorlijk teruggelopen. Men had tijdens de oorlog de huurinkomsten van de eigendommen gemist, omdat die waren geïnd door de ANBO (de kerkenraad probeerde die terug

te krijgen). Bovendien was er een aanmaning binnengekomen van de familie Tromp Meesters om de rente over de jaren 1940-1947 te betalen, tot een bedrag van 500 gulden, voor een bij die familie al eerder belegde hypotheek van 2.600 gulden voor de Joodse school. De kerkenraad probeerde deze lening zo snel mogelijk af te lossen en wilde daarvoor haar pand Gasthuisstraat 22 verkopen, dat was verhuurd aan melkventer Wicher de Wit. Deze voorgenomen verkoop leverde een langdurig conflict op met het landelijke Israëlitische Kerkbestuur in Amsterdam. Het bezit van gebouwen als de synagoge, panden in de Gasthuisstraat en de Joodse begraafplaats kostte het nodige onderhoud, wat de Joodse gemeente eigenlijk niet meer op kon brengen. Voor de Joodse begraafplaats probeerde men een overeenkomst met de gemeente Steenwijk te sluiten, die dan het eeuwigdurend onderhoud daarvan op zich zou nemen. Een paar jaar later werd een deel van de opbrengst van de verkoop van de synagoge gebruikt om het onderhoud bij de gemeente af te kopen. Wel wilde men de Joodse school 'aan ons houden' en ondernam het kerkbestuur begin januari 1949 een nieuwe poging om 'de NSB'er eruit te krijgen', zodat het ondergedeelte weer kon worden ingericht als school- en vergaderlokaal.⁶⁹ Mogelijk speelde ook mee dat burgemeester Goeman Borgesius op 1 juni 1948 nu echt met pensioen was gegaan, en dat men hoopte bij zijn opvolger Jan Voetelink meer voet aan de grond te krijgen.

Op 10 januari 1949 schreef Hein de Groot een brief aan burgemeester Voetelink met de vraag of de Joodse gemeente weer de beschikking kon krijgen over de Joodse school, zodat er daar weer godsdienstonderwijs gegeven kon worden, en huwelijksinzegeningen en bijzondere kerkdiensten konden plaatsvinden (de synagoge was niet meer in gebruik).⁷⁰ Met andere woorden: de kerkenraad wilde Witziers uit het pand hebben. De Groots oproep werd kennelijk in goede orde ontvangen, want vijf dagen later noteerde het college van B en W in haar notitieboekje: 'Indien mogelijk bevorderen dat voor Witziers een andere gelegenheid wordt gevonden'.⁷¹ Voetelink leek de grieven van de Joodse gemeente te begrijpen, maar het is onduidelijk of er ook daadwerkelijk actie is ondernomen. De archieven geven over deze zaak niets meer prijs. Als het gemeentebestuur al pogingen heeft gedaan om Witziers in een andere woning te plaatsen, hadden ze in ieder geval geen effect. In de bevolkingsadministratie staat Witziers tot aan zijn overlijden op 27 oktober 1950 geregistreerd op het woonadres Gasthuisstraat 46. Enkele maanden daarna, op 28 december, verlieten zijn vrouw en dochter Steenwijk en verhuisden ze naar Amsterdam. Over deze ruim drie jaar dat het gezin Witziers in de Joodse school woonde, heeft het wel de huur van drie gulden per week betaald, zo vinden we terug in het kasboek van de Joodse gemeente.⁷²

De huurbetalingen nemen echter niet weg dat de plaatsing van een veroordeelde NSB'er en collaborateur als Cornelis Witziers, die tijdens de oorlog o.a. in Steenwijk Joods onroerend goed had opgekocht en woonde in het huis van secretaris Hein de Groot, in een gebouw dat eigendom was van de Joodse gemeente, een pijnlijke geschiedenis is. Zowel de houding van burgemeester Goeman Borgesius als die van de woonruimteadviescommissie in deze kwestie is kil en zakelijk te noemen en getuigde van weinig medeleven en begrip voor wat de Joodse Steenwijkers tijdens de oorlog was overkomen. Dat past in het landelijke beeld van na de bevrijding waarbij in het hele land geen speciale aandacht was voor Joodse teruggekeerden of voor het bijzondere Joodse slachtofferschap. In de eerste naoorlogse jaren hadden de oorlogsschade, bouw en herstel van woningen en nijpende problemen bij de huisvesting de hoogste prioriteit. Desondanks had het gemeentebestuur van Steenwijk zich in deze kwestie meer empathisch en begripvol op kunnen stellen. Burgemeester Voetelink leek iets meer notie te hebben van deze pijnlijke zaak, hoe klein de aanwijzing daarvoor ook is, maar het bracht uiteindelijk geen verandering in de situatie.

Bevindingen

Na de bevrijding stond de overheid voor de enorme taak van de wederopbouw van het geplunderde en zwaar getroffen Nederland. Het economische leven moest worden hervat, de overheidsfinanciën moesten op orde worden gebracht en 'foute' Nederlanders moesten worden berecht. Joodse overlevenden keerden terug uit de onderduik of uit de kampen, en probeerden hun leven zo goed en zo kwaad als dat ging weer op te pakken. Daarbij stuitten ze nogal eens op kille formaliteit, onbuigzaamheid en een flinke portie bureaucratie. Er was geen speciale aandacht voor wat hen was overkomen. Burgers hadden het druk met hun dagelijkse zorgen en probeerden te vergeten wat ze in de afgelopen periode hadden meegemaakt. Men wilde vooruitkijken. Tegen deze achtergrond keerden ook Joodse overlevenden terug naar Steenwijk, waar de ontvangst eveneens niet altijd even makkelijk was. De politie bleek maar weinig behulpzaam bij de terugkeer naar hun eigen woonruimte of nam het juist op voor de mensen die onrechtmatig in hun woning verbleven, al zijn er ook voorbeelden van Joodse overlevenden die wel relatief snel hun eigen huis weer konden betrekken. De gemeente, die verantwoordelijk was geweest voor de opslag van de Joodse inboedels, gaf wel de gelegenheid om uit de opslagruimtes de benodigde meubels op te halen, maar dat verliep chaotisch en de inboedel was vaak verre van compleet. Er was onvoldoende toezicht, waardoor ook na de bevrijding veel spullen verdwenen of werden gestolen. Het Comité voor Joodsche belangen in Steenwijk probeerde overlevenden waarschijnlijk waar mogelijk te helpen, maar over hun activiteiten is verder weinig bekend.

Na verloop van tijd konden Joodse overlevenden en nabestaanden een aanvraag doen voor officiële teruggave van hun bezittingen in het kader van rechtsherstel. De meeste aanvragen hiervoor werden vanuit de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland gedaan in de zomer en het najaar van 1946. Daarna ging een soms jarenlange procedure van start, waarbij uiteindelijk voor vrijwel alle onrechtmatige oorlogsaankopen in Steenwijk en Blokzijl rechtsherstel plaatsvond, met uitzondering van het pand aan de Gasthuisstraat 35/37 in Steenwijk. Bij de verrekening van de huurinkomsten met de vaste lasten en belastingen, kwamen deze laatste posten vrijwel allemaal voor rekening van de oorspronkelijke Joodse eigenaar. De gemeenten speelden verder geen rol in de rechtsherstelprocedures.

De na de oorlog heersende woningnood zorgde er in de gemeenten Blokzijl en Steenwijk voor dat er eveneens werd gekeken naar panden van Joodse eigenaren. In Blokzijl was burgemeester Van den Berg bewindvoerder van de nalatenschap van de overleden Mozes de Horst, terwijl hij als officiële vertegenwoordiger van de gemeente eveneens belanghebbende was voor het perceel dat De Horst bezat aan de Zuiderstraat. Deze dubbele pet bleek in de praktijk problematisch. Hoewel de correspondentie over deze kwestie met de erven De Horst na een stoeve start uiteindelijk soepel lijkt te zijn verlopen, waren zij door het snelle handelen van de gemeente eind jaren veertig wel voor een voldongen feit geplaatst. Ruim voordat de procedure van rechtsherstel was afgerond, had de gemeente een woning laten bouwen op het perceel dat formeel nog niet haar eigendom was. Het oplossen van de woningnood ging hier voor een zorgvuldige afhandeling van de rechtsherstelprocedure. De voorgenomen aankoop die de gemeente van het perceel aan de Zuiderstraat zou doen, werd vanwege het vroegtijdige overlijden van burgemeester Van den Berg niet uitgevoerd. In 1964 werd de gemeente op deze onvolkomenheid gewezen en ondernam ze een poging om dit recht te zetten, maar omdat niet alle rechthebbenden van de erven De Horst bekend waren, is dit niet gebeurd. Toen in 1974 het

woningbezit van de toen inmiddels voormalige gemeente Blokzijl werd overgedragen aan de Woningstichting Brederwiede bleek het betreffende perceel nog steeds niet op de gemeentelijke legger te staan. De formele overdracht van het perceel aan de Zuiderstraat zou pas plaats vinden 'na verkrijging door de overdragende partij', in dit geval de gemeente Brederwiede. Dat dit nooit is gebeurd is onzorgvuldig te noemen. Om die reden duurde de situatie uiteindelijk voort tot 2014, toen de stichting Wetland Wonen via een akte van verjaring formeel eigenaar werd. De aanname dat er bij deze overdracht geen rechthebbenden op te sporen zouden zijn lijkt niet te kloppen. Onderzoek wees uit dat er nog steeds nabestaanden in leven zijn. Met die wetenschap is het aanbevolen dat de gemeente en de stichting Wetland Wonen de juistheid van deze overdracht in 2014 nogmaals tegen het licht houden.

In Steenwijk liet de gemeente zich bij de vordering van de Joodse school aan de Gasthuisstraat 46 als woning voor NSB'er Cornelis Witziers van een kille en weinig begripvolle kant zien. Ook na protest vanuit de Joodse gemeente deelde de gemeente bij monde van burgemeester Goeman Borgesius mee dat de situatie niet zou worden veranderd. Bovendien werd een huurprijs vastgesteld waardoor de Joodse gemeente extra kosten moest maken om toch het door haar gewenste godsdienstonderwijs te kunnen blijven geven. Onder burgemeester Voetelink liet de gemeente iets meer begrip zien, al kwam er daardoor geen daadwerkelijke verandering in de situatie. Pas het overlijden van Witziers in 1950 zorgde ervoor dat er aan de bewoning van het gezin Witziers een einde kwam. De gemeente had zich in dit geval anders kunnen opstellen. De Joodse gemeente was aanvankelijk zeker bereid mee te werken aan de verhuur van haar Joodse school, maar niet aan een NSB'er als Witziers. De pijnlijke situatie die daarmee ontstond, had voorkomen kunnen worden door iemand anders in deze woning te plaatsen.

6 Belasting- en erfpachtheffingen

De gemeente Steenwijk stond er na de oorlog, net als veel andere gemeenten in Nederland, financieel slecht voor. De oorlog had zijn tol geëist, waardoor de begrotingstekorten waren toegenomen, de prijzen waren gestegen, bedrijfswinsten waren verdampt, er verhoogde kosten gemaakt waren voor de reorganisatie van politie en brandweer, en tegelijkertijd de uitkeringen uit het gemeentefonds waren gedaald. In 1947 bedroeg het tekort op de begroting 250.000 gulden. Het besturen van de gemeente Steenwijk was na de oorlog volgens burgemeester Goeman Borgesius te vergelijken met een motorvoertuig. Dat voertuig was er in de bezettingstijd niet beter op geworden, bewoog zich 'al piepende en krakende' voort en kwam 'ondanks vrij rijkelijk brandstoffengebruik' slechts langzaam vooruit, maar de burgemeester was blij dat het reed. Zijn ideaal was echter een 'zuinig loopende wagen, die snel en krachtig voorwaarts gaat'. Een lichtpunt hierbij was, volgens Goeman Borgesius, dat de landelijke overheid in woord en daad meewerkte aan de terugkeer van de gemeentelijke financiële zelfstandigheid. Dat was nodig ook, want Steenwijk behoorde tot de groep van 'noodlijdende gemeenten'.⁷³

Na de bevrijding was het op orde brengen van de overheids- en gemeentefinanciën één van de grootste prioriteiten. Sommige gemeenten (Amsterdam, Den Haag, Leeuwarden) gingen hierin zo ver dat ze Joodse huiseigenaren naheffingen stuurden van tijdens de oorlog niet betaalde belastingen en erfpachten. Omdat in het bewaard gebleven kasboek van de Nederlands Israëlitische Gemeente van Steenwijk ook aanwijzingen zijn gevonden voor dergelijke betalingen, is in het kader van dit onderzoek besloten specifiek naar de inning van belastingen en erfpachten te kijken. Hiervoor nemen we alleen de gemeente Steenwijk in beschouwing, omdat binnen de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland alleen in deze gemeente Joodse overlevenden na de oorlog terugkeerden en dus voor eventuele achterstallige heffingen in aanmerking kwamen.

Grondbelasting

De meeste belastingen werden halverwege de twintigste eeuw geheven door de landelijke overheid en niet door gemeenten. In 1929 was het Gemeentefonds ingevoerd, waaruit gemeenten volgens vaste criteria een jaarlijkse bijdrage ontvingen voor de uitvoering van haar taken.

Het eigen belastinggebied beperkte zich tot de heffing van straatbelasting, gemakkelijksbelasting en een aantal kleinere belastingen. De gemeente had ook de taak om grondbelasting te heffen, maar omdat dit een rijksbelasting was, werden deze opbrengsten ook weer afgedragen.

In het strafdossier van oorlogskoper Jacob Knol, die in 1943 het pand aan de Noordersingel 21 kocht dat eigendom was van Joseph Slager, zit een verklaring van de oorspronkelijk eigenaar Eva Slager-van Praagh (vrouw van Joseph Slager). Hierin zegt ze: 'Dezer dagen zal mijn zoon naar Rechtsherstel schrijven, om de koop van Knol met de bezetter ongedaan te maken. Het is mij nog niet bekend of wij door deze handeling financieel nadeel zullen hebben. Wij hebben nu wel een aanslagbiljet van de grondbelasting gekregen over het jaar 1943, groot 51,53 gulden.' Knol verklaarde daarop de grondbelasting betaald te hebben over 1944-1945. 'Indien nog belasting over die jaren, dat de woning van mij was, betaald moet worden, zal ik zulks wel betalen.'⁷⁴ Kort na de verklaring van Slager schreef haar man Joseph Slager een brief aan het NBI dat hij de grondbelasting over 1943 inmiddels had betaald, en vroeg hij op welke manier dit door hem van Knol teruggevorderd kon worden. Kennelijk heeft die vordering ook daadwerkelijk plaatsgevonden, want in een brief aan het NBI van notaris Volkers op 22 november 1947 staat dat Knol in totaal drie jaar grondbelasting heeft betaald, à 51,53 gulden per jaar. Waarschijnlijk gaat dit om de jaren 1943, 1944 en 1945. Meteen na de bevrijding had Slager Knol al uit zijn huis gezet, en woonde hij dus niet meer in de woning aan de Noordersingel.⁷⁵

In het kasboek van de Joodse gemeente Steenwijk staat op 10 juli 1946 eveneens een betaling van de grondbelasting van 48,48 gulden over het jaar 1944. Over het jaar 1945 had de Joodse gemeente op 13 september 1945 al eenzelfde bedrag voor de grondbelasting betaald. Hoewel we in andere archieven dergelijke aanslagen of betalingen niet tegengekomen, geeft dit aan dat de gemeente Steenwijk na de bevrijding kennelijk 'achterstallige' grondbelastingen over de periode van de oorlog heeft geïnd. Er zijn geen specifieke aanwijzingen gevonden dat Joodse Steenwijkers tegen deze als onredelijk ervaren vorm van belastingheffing protesteerden. De in 1945 in Amsterdam opgerichte Joodse Commissie voor Herstel deed dit wel, en met resultaat. Op 6 september 1946 verklaarde het ministerie van Financiën dat het invorderen van grondbelasting over die tijdvakken 'over welke de belaste goederen onder beheer waren gesteld en de eigenaar het genot en de vruchten heeft gemist' niet gerijmd kon worden met 'de billijkheid en derhalve achterwege moet worden gelaten'. Openstaande posten van de grondbelasting moesten na verloop van tijd als oninbaar worden afgeschreven, aldus het ministerie.⁷⁶ Na deze datum hebben we geen inningen van grondbelasting door de gemeente Steenwijk teruggevonden. De gemeente volgde hierin de aanwijzingen van de landelijke overheid.

Straatbelasting

In 1941 voerde de gemeente Steenwijk de heffing van de straatbelasting in. Volgens de toelichting van het college van B en W was deze belasting een 'billijke bijdrage in de kosten voor aanleg en onderhoud van land- of waterwegen, voor hunne verlichting en voor afvoer van water en vuil'. De straatbelasting was een reguliere gemeentelijke belasting die ten laste kwam van de 'genothebbers' van de percelen, zodat o.a. ook erfpachters belastingplichtig waren.⁷⁷ De grootboeken van de inkomsten en uitgaven van de gemeente Steenwijk zijn in het gemeentearchief bewaard gebleven. In deze boeken staat in de eerste naoorlogse jaren een speciale post met achterstallige inkomsten uit de oorlogsjaren 1941-1945. Hierin staan geen betalingen van straatbelasting door Joodse inwoners over deze periode genoteerd. In het kasboek van de Jood-

se gemeente wordt op 16 augustus 1946 wel een betaling van de straatbelasting over het jaar 1945 vermeld, maar niet over de jaren daarvoor.⁷⁸ Het is goed mogelijk dat dat de straatbelasting al was betaald door oorlogskopers of de ANBO voor de jaren dat zij eigenaar of beheerder van de betreffende panden waren. Vaak werden de heffingen voor de straatbelasting na de oorlog verrekend in de procedures van beheer of rechtsherstel, waardoor ze uiteindelijk toch voor rekening van de oorspronkelijke Joodse eigenaren kwamen. Maar zoals we eerder al vermelden gingen deze procedures buiten de gemeente om en waren het landelijke regels en instanties die de toon bepaalden.⁷⁹

Erfpacht, recht van opstal, grondrenten en roggepacht

In de gegevens van het Kadaster staan voor het onroerend goed van Joodse eigenaren in Steenwijk en Blokzijl verschillende vormen van eigendom vermeld. Vaak was een pand in volledig eigendom, maar er zijn ook voorbeelden van een erfpachtrelatie met de gemeente Steenwijk als grondeigenaar, of een gebruiker die het recht van opstal op een bepaald perceel had. Waar we in dit rapport over Joodse eigenaren spraken, hebben we dit onderscheid tot dusver niet gemaakt omdat het in de praktijk weinig uitmaakte in de procedures van roof en rechtsherstel. Als het gaat om achterstallige inningen is het wel van belang om specifiek naar het recht van opstal en het recht van erfpacht te kijken.

In Steenwijk was het bij het begin van de oorlog al geruime tijd gebruikelijk om gemeentegronden in opstal of erfpacht af te staan. Sinds 1919 waren voor de erfpacht algemene erfpachtvoorwaarden van toepassing, die onder meer bepaalden dat de duur van het erfpachtrecht onbepaald was. De erfpachters konden zich zo feitelijk eigenaar van de gronden voelen. Een enkele keer had de gemeente een stuk grond of een bouwterrein via de verkoop uitgegeven, maar erfpacht was jarenlang de standaard. In 1941 waren de geraamde inkomsten uit erfpacht op de gemeentebegroting 23.000 gulden. In de gegevens die we uit verschillende bronnen hebben verzameld om de Joodse eigendommen in kaart te brengen vonden voor Steenwijk we tien voorbeelden van erfpacht en twee voorbeelden van recht van opstal.⁸⁰

In de hiervoor genoemde grootboeken van inkomsten werden de inkomsten uit erfpacht en recht van opstal eveneens bijgehouden. In het overzicht van achterstallige inkomsten uit de oorlogsjaren 1941-1945 vinden we van zowel Joodse als niet-Joodse inwoners enkele betalingen van erfpachtcanon en van het recht van opstal terug over de jaren 1942, 1943, 1944 en 1945. De grootboeken vermelden van de betalingsplichtigen alleen de achternaam, voorletter en het betaalde bedrag, maar geen adres over welk perceel de erfpachtcanon of het opstalrecht is geïnd. Dat maakt het lastig om de gegevens goed te interpreteren. De betalingen die we van M. Kan terugvinden zouden over het adres Gasthuisstraat 34 kunnen gaan. Dat is het enige perceel waarin Kan in de eigendomsgegevens van het kadaster staat vermeld als mede-eigenaar van het erfpachtrecht op de gemeente Steenwijk. Dit pand werd in 1943 gekocht door oorlogskoper Thomas de Vries en keerde in 1948 door middel van rechtsherstel weer terug bij de oorspronkelijke eigenaren. In het overzicht staan ook betalingen van erfpachtcanon en opstalrecht door de firma H. Kan en Zn, maar ook hier is het niet bekend om welke percelen dit gaat. Als derde en laatste Joodse betaler van erfpachtcanon staan de erven Reindorp-Stokvis vermeld. Waarschijnlijk gaat dit om het adres Noordersingel 23. Na de deportatie van Abraham en Emma Reindorp-Stokvis betrok de Duitse Wehrmacht dit pand, om vervolgens onder beheer van de ANBO te blijven. De ANBO of de NGV heeft mogelijk nagelaten om de erfpachtcanon te betalen,

waardoor de erven Reindorp-Stokvis met een naheffing te maken kregen. Maar dergelijke betalingen staan weer niet vermeld voor andere panden die onder beheer van de ANBO en de NGV zijn gebleven.⁸¹

In het kasboek van de Joodse gemeente staan eveneens betalingen van erfpachtcanon vermeld over de jaren 1942, 1943, 1944 en 1945, van in totaal 22,40 gulden. Deze betaling werd gedaan op 29 juli 1946 en wijst op een naheffing van een tijdens de oorlog opengebleven rekening. Maar deze betaling vonden we niet terug in de gemeentelijke administratie, en is bovendien ook lastig te koppelen aan een locatie. De enige plek waar de Joodse gemeente een eigendomsrelatie met de gemeente Steenwijk had was het recht van opstal op de plek van de synagoge aan de Gasthuisstraat.⁸² In een bewaard gebleven en na de oorlog samengesteld register van erfpacht over het jaar 1945 staan eveneens geen betalingen door de Joodse gemeente. Opvallend is dat in dit register met een vinkje werd bijgehouden wie de erfpachtcanon wel en wie niet betaald had. Achter sommige Joodse erfpachters staat geen vinkje, maar een doorverwijzing naar een familielid, bewindvoerder of andere gemachtigde. Zo werd er bij de tijdens de oorlog vermoorde Emma Reindorp-Stokvis doorverwezen naar notaris Volkers, en bij de eveneens vermoorde Mozes, Marianna en Margarita de Groot naar hun broer Hein de Groot. Of er door hen ook daadwerkelijk is betaald is onbekend. Achter de betalingen staat geen vinkje, maar we hebben ook geen andere gegevens kunnen achterhalen.⁸³

Overige betalingen die in het overzicht van achterstallige inkomsten uit de periode 1941-1945 vermeld staan betreffen grondrenten over de jaren 1942, 1943 en 1944. Deze bedragen variëren tussen de vijftig cent en twee gulden en worden gedaan door de Joodse gemeente, erven van de weduwe Slager, Maurits Heiman van Someren en de familie Isaac Slager. Het is onbekend over welke percelen deze grondrente gaat. Het ging hierbij niet om grote bedragen, maar kennelijk werden er door de gemeente wel openstaande bedragen geïnd. De gemeente Vollenhove deed een zelfde poging in het geval van een roggepacht die de Joodse gemeente aan hen verschuldigd was. Hier was eveneens een klein bedrag mee gemoeid, maar vanwege de oorlogsomstandigheden bleek inning niet mogelijk. Of deze bedragen na de oorlog wel zijn betaald is niet meer te achterhalen.⁸⁴

Wanneer we alles op rij zetten blijft het beeld over de achterstallige betalingen van erfpachtcanon, recht van opstal, grondrenten en roggepacht diffuus. Dat er enkele betalingen hebben plaatsgevonden staat vast, maar met de beschikbare informatie is het lastig om die aan een bepaalde plek te relateren of er een zekere lijn in te ontwaren. De gemeente Steenwijk heeft naheffingen verstuurd, maar de achterliggende redenen hiervoor, de schaal, en in welk geval men hier wel of niet toe overging blijft onduidelijk. Dit geldt ook voor de roggepacht van de gemeente Vollenhove. Een mogelijkheid is dat in overige situaties van erfpacht of opstalrecht de verschuldigde canon doorbetaald werd door de oorlogskoper en werd verrekend in de procedure voor rechtsherstel, terwijl dit bij de voorbeelden van de achterstallige betalingen mogelijk niet het geval is geweest. Maar ook dat valt met de beperkte informatie die beschikbaar is niet met zekerheid te zeggen.

Bevindingen

Na de oorlog behoorde de gemeente Steenwijk tot de categorie van 'noodlijdende' gemeenten in Nederland. De gemeentefinanciën zagen er niet rooskleurig uit en er was sprake van een groot begrotingstekort. Steenwijk was daarin zeker niet uniek. Door het hele land likten over-

heden de wonden van de oorlog. Het op orde brengen van de overheidsfinanciën had dan ook hoge prioriteit. Andere onderzoeken naar roof en rechtsherstel van Joods onroerend goed toonden soms aan dat gemeentes binnen dit streven overgingen tot naheffingen van achterstallige belastingen, erfpachten of rechten van opstal, zoals in Den Haag en Leeuwarden. De gemeente Amsterdam ging zelfs zo ver dat ze ook nog boetes uitdeelde aan Joodse overlevenden die tijdens de oorlog niet op tijd hun erfpachtcanon hadden betaald.⁸⁵

De derde onderzoeksvraag binnen dit onderzoek spitste zich in de praktijk grotendeels toe op de gemeente Steenwijk en in mindere mate op de gemeente Vollenhove. De gemeente Steenwijk heeft na de bevrijding inderdaad belastingen, erfpachtcanon, opstalrechten en grondrenten geïnd over de oorlogsperiode. Bij de belastingen ging het met name om de inning van grondbelasting, wat geen lokale maar een rijksbelasting was. De aanslag die Joseph en Eva Slager-van Praagh ontvingen, en de naoorlogse betaling door de Joodse gemeente over het jaar 1944 doet vermoeden dat niet alleen zij, maar iedereen die de grondbelasting niet had betaald een dergelijke aanslag ontving. We zijn geen uitzonderingen, kwijtscheldingen of speciale regelingen tegengekomen voor Joodse overlevenden van de oorlog. Nadat het ministerie van Financiën had verklaard de invordering van de achterstallig grondbelasting 'niet billijk' te vinden, kwamen dergelijke inningen in Steenwijk niet meer voor. De gemeente volgde hierin de lijn van de landelijke overheid.

Voor de straatbelasting staan in de geraadpleegde bronnen geen specifieke betalingen van Joodse overlevenden, behalve een vermelding in het kasboek van de Joodse gemeente over het jaar 1945. Het is mogelijk dat de straatbelasting tijdens de oorlog doorbetaald was door de oorlogskopers of de ANBO. Deze bedragen werden verrekend in de procedures van rechtsherstel. In dat geval kwamen deze kosten over de oorlogsjaren alsnog voor rekening van de Joodse overlevenden. Deze procedure ging buiten de gemeente om.

Bij de achterstallige invordering van erfpacht, opstalrechten en grondrenten blijft het beeld diffuus. In een aantal gevallen hebben er betalingen plaatsgevonden, maar het is onduidelijk op welke schaal en wanneer de gemeente wel of niet tot naheffingen overging. Er is geen eenduidig beeld te ontwaren. Ook zijn er voor de erfpacht, opstalrechten en grondrenten geen uitzonderingen, kwijtscheldingen of speciale regelingen voor Joodse overlevenden gevonden.

Conclusies

In dit onderzoek is geprobeerd om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de onteigening en teruggave van Joods (on) roerend goed, inboedels en bedrijven in de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Het onderzoek heeft zich met name toegespitst op de gemeenten Steenwijk, Blokzijl en iets mindere mate Steenwijkerwold en Vollenhove (met slechts enkele Joodse inwoners). Omdat in de verschillende hoofdstukken de bevindingen over die betreffende onderwerpen al ruim aan de orde zijn gekomen, volstaan we hier met een puntsgewijze beantwoording van de onderzoeksvragen:

1. Welke betrokkenheid hebben de voorgangers van de huidige gemeente Steenwijkerland als publiekrechtelijk rechtspersoon gehad bij de onteigening van onroerende goederen, inboedel en bedrijven van Joodse inwoners door de Duitse bezetter tijdens WOII?

Uit het onderzoek blijkt dat de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland tijdens de oorlog geen aankopen hebben gedaan van woningen van Joodse eigenaren. Wel huurde NSB-burgemeester De Lang van Steenwijk op persoonlijke titel een woning van een particuliere oorlogskoper. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat de gemeente Steenwijk een ambtswoning voor De Lang huurde.

De rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland hebben, voor zover zij Joodse inwoners hadden, wel het door de bezetter in werking gezette proces van onteigening, roof en verkoop gefaciliteerd in de vorm van verschaffing van informatie en ontruiming en opslag van de inboedel van woningen en bedrijven. De gemeentediensten en politie assisteerden bij de onteigening en ontruiming van Joodse panden. Daarmee voldeed de gemeente aan de door de Duitsers opgelegde verplichtingen. Er moet wel onderscheid gemaakt worden tussen de burgemeesters tijdens de eerste oorlogsjaren, en de aanstelling van NSB-burgemeester De Lang op 13 juli 1942. Vanaf dat moment stelde hij gemeenteapparaat van Steenwijk volop in dienst van de Duitse bezetter.

De gemeenten stelden zich in de persoon van hun burgemeesters tegenover hun Joodse inwoners over het algemeen formeel en zakelijk op, en deden geen extra (zichtbare) inspanningen om de anti-Joodse maatregelen te verzachten of te verhinderen. Waarnemend burgemeester Hagemeijer trad in de zaak van Isaac Casotto zelfs al te proactief op, met voor Casotto uiteindelijk fatale gevolgen. Het voorval illustreert dat de Joodse inwoners tijdens de oorlog van hun gemeentebestuur weinig bescherming hadden te verwachten.

2. Welke betrokkenheid is er geweest na 1945 van de voorgangers van de huidige gemeente Steenwijkerland als publieksrechtelijk rechtspersoon bij de onteigende onroerende goederen, inboedel en bedrijven van Joodse inwoners en hoe is er met deze eigendommen omgegaan?

Uit het onderzoek blijkt dat in de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland, net als in de rest van Nederland, weinig aandacht was voor de specifieke problemen van Joodse overlevenden van de oorlog. De gemeenten waren niet betrokken bij het rechtsherstel, wat volgens landelijke wetgeving was geregeld. Wel is duidelijk dat, met uitzondering van één adres, bij vrijwel alle tijdens de oorlog verkochte Joodse panden rechtsherstel heeft plaatsgevonden volgens de daarvoor geëigende procedure. Soms kon het jaren duren voordat het rechtsherstel was afgerond.

De gemeenten Steenwijk en Blokzijl stelden zich na de oorlog formeel en zakelijk op richting haar Joodse inwoners en nabestaanden. Er zijn geen voorbeelden bekend dat ze op eigen initiatief moeite deden om zicht te krijgen op het lot van haar Joodse inwoners. De opslag en teruggave van Joods meubilair en huisraad verliep onder verantwoordelijkheid van de gemeente rommelig en onder te weinig toezicht, waardoor een deel van de goederen was verdwenen of werd ontvreemd. Gemeenten gaven meer prioriteit aan het oplossen van in hun ogen urgentere problemen als de heersende woningnood. In Steenwijk leverde die houding een uiterst pijnlijke plaatsing van een voormalig NSB-lid en oorlogskoper in een pand van de Joodse gemeente op, waarbij de gemeente zich anders had kunnen opstellen. In Blokzijl zorgde die houding wat betreft het perceel Zuiderstraat 18 voor een voldongen feit in het nadeel van de erven De Horst. De gemeente handelde in deze kwestie op meerdere momenten onzorgvuldig, zodat deze situatie in ieder geval tot 2014 voortduurde. In dat jaar stelde notaris Van der Galiën, in opdracht van de stichting Wetland Wonen, een akte van verjaring op om het perceel op naam van de woningstichting over te schrijven. Hierbij is het de vraag of er voldoende is gedaan om eventuele rechthebbenden van het perceel aan de Zuiderstraat te achterhalen. In het kader van dit onderzoek zijn rechtstreekse nabestaanden van de erven De Horst in beeld gekomen, die men in 2014 niet heeft gevonden. Om die reden is het aanbevolen dat de gemeente en de stichting Wetland Wonen de juistheid van deze verjaringsakte nog eens tegen het licht houden.

3. Is er na 1945 binnen de voorgangers van de huidige gemeente Steenwijkerland sprake geweest van inning van lokale belastingen, erfpachtcanon en andersoortige vorderingen over de oorlogsperiode bij Joodse eigenaren, hun erfgenamen of hun bewindvoerders en hoe is hiermee omgegaan?

Uit het onderzoek blijkt dat in de gemeente Steenwijk inderdaad inning van belastingen, erfpachtcanon, opstalrechten en grondrenten heeft plaatsgevonden. Wat betreft de grondbelasting volgde de gemeente de lijn van de landelijke overheid. Gemeentebelastingen werden vaak meegenomen in de minnelijke schikkingen tussen de oorlogskopers en oorspronkelijke eigenaren. Hierdoor kwamen ze na de oorlog alsnog voor rekening van de Joodse eigenaren, maar dit ging buiten de gemeente om. Uit de geraadpleegde bronnen komt niet naar voren dat de gemeente Steenwijk actief achterstallige straatbelasting van Joodse woningeigenaren inde. Het beeld van de geïnde erfpacht blijft op basis van het beschikbare bronmateriaal onoverzichtelijk. In sommige gevallen hebben er betalingen plaatsgevonden, maar de achterliggende beweegredenen van de gemeente om wel of niet tot inning over te gaan blijft onduidelijk, evenals de schaal waarop dit gebeurde. Voor zover we uit de bronnen konden afleiden werd er bij de inning van belastingen, erfpacht en opstalrecht geen onderscheid gemaakt tussen Joden en niet-Joden en waren er op individuele basis geen uitzonderingen.

Bij een onderwerp als roof en rechtsherstel van Joods onroerend goed tijdens en na de Tweede Wereldoorlog wordt soms snel met een hedendaagse blik naar de gebeurtenissen van destijds gekeken wordt. Terwijl het juist van belang is om de ontwikkelingen in de juiste historische context te plaatsen. Vandaag de dag is het bijzondere slachtofferschap van de Joodse bevolking evident, maar tijdens en na de oorlog keek men hier anders naar. Er was geen groot gedeeld besef dat Joodse burgers op een andere manier slachtoffer waren dan andere gedupeerden, en er was destijds ook geen algemeen gedragen sentiment voor het Joodse erfgoed. De overheid wilde bij de herstellwetgeving na de oorlog bewust geen onderscheid maken tussen Joodse en niet-Joodse burgers. Tijdens de oorlog hadden de Duitsers dit wel gedaan. Maar juist daarvoor werd er na de oorlog aan voorbij gegaan dat Joodse overlevenden in een andere situatie terugkeerden. Vaak waren ze berooid, omdat hun vermogen en bezittingen door de bezetter was afgepakt, en speelden de traumatische ervaringen van de Holocaust hen parten, wat hen in de procedures van rechtsherstel in een nadelige positie bracht. Om die reden pakte het principe dat niemand bevoordeeld of benadeeld mocht worden voor Joodse overlevenden vaak nadelig uit, bijvoorbeeld wanneer er vermogen nodig was om een minnelijke schikking te kunnen treffen met de oorlogskoper, terwijl de enige manier om dit vermogen te vergaren de verkoop van het betreffende pand bleek.

Alles bijeengenomen kunnen we concluderen dat de houding van de rechtsvoorgangers van de gemeente Steenwijkerland over het algemeen vergelijkbaar was met die van gemeenten in de rest van Nederland. De gemeentebesturen ondersteunden niet proactief bij anti-Joodse maatregelen, uitzonderingen daargelaten, maar ze protesteerden ook niet tegen de uitvoering ervan. Bij de formeel uitgevoerde beslissingen en maatregelen tijdens en na de bezetting was tegelijkertijd weinig begrip en empathie voor de specifieke Joodse situatie te vinden. In dit kader springt de plaatsing tussen 1947 en 1950 van NSB'er en oorlogskoper Cornelis Witziers door de gemeente Steenwijk in een pand van de Joodse gemeente eruit. Het optreden van de gemeente getuigde van een totale ongevoeligheid voor wat dit voor de Joodse gemeente betekende. Ook in die tijd had men dat kunnen aanvoelen en het morele kompas zwaarder kunnen laten wegen dan de letter van de wet.

Noten

- 1 Particuliere collectie, archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, brief aan Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap Amsterdam, 5 december 1947.
- 2 Voor de lotgevallen van de Joodse Steenwijkers tijdens de Tweede Wereldoorlog verwijzen we naar de publicaties van auteur Jan van Rossum: J. van Rossum, *51 portretten. De vermoorde joden van Steenwijk uit de schaduw* (Steenwijk 2005) ; J. van Rossum, *In de onderduik. Hoe Steenwijker joden de oorlog overleefden* (Steenwijk 2011) . Het is moeilijk om het aantal Steenwijkers met een Joodse achtergrond voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog precies te duiden. Dit is afhankelijk van de gehanteerde uitgangspunten.
- 3 J. van Rossum, *Twee joden en een burgemeester. Steenwijkerwold 1940-1945* (Steenwijk 2016) .
- 4 S. Laansma, *De Joodse gemeenten in de Kop van Overijssel* (Zutphen 1981) ; A. Schoemakers, *Van Blokzijl naar Sobibor. De ondergang van de Joodse gemeenschap in Blokzijl* (Vledderveen 2016) .
- 5 P. Datema, 'Wie worden op 4 mei in Vollenhove herdacht?', *Rond de Wieden* jrg 14, no.1 (1987) 14-16.
- 6 *Statistiek der bevolking van joodschen bloede in Nederland, samengesteld door de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters aan de hand van de formulieren van aanmelding ingevolge verordening no. 6/1941 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied* (Den Haag 1942) .
- 7 *Bevolking en oppervlakte der gemeenten van Nederland op 1 januari 1940* (Den Haag 1940) .
- 8 Collectie Overijssel, 0528 Nederlands-Israëlitische gemeente Steenwijk, inv.nr 5 notulen van de kerkenraad 1930-1945.
- 9 Van Rossum, *51 portretten*, 51-79.
- 10 H. Spreen, 'De Openbare Leeszaal en Bibliotheek in de periode 1940-1945', in: H. Spreen ed., *Steenwijk in 40-45. Een historisch document* (Steenwijk 2005) 226-231.
- 11 Van Rossum, *51 portretten*, 237; H. Spreen, 'De Openbare Leeszaal en Bibliotheek in de periode 1940-1945', 226-231; M. Deckers, *Geruisloos verdwenen uit de bibliotheekgeschiedenis. Het lot van de ontslagen Joodse bibliotheekmedewerkers* (Zutphen 2022) 57-66.
- 12 *Statistiek der bevolking van joodschen bloede in Nederland*.
- 13 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 711, Meldingsplicht, verbod op gebruik zwembad, inbeslagname radiotoestellen, liquidatie bedrijven.
- 14 Van Rossum, *51 portretten*, 55, 59-60; GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 711.
- 15 Ibidem.
- 16 Spreen, 'Het drama van de Joden in Steenwijk', 236-243; GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 712, Inventarisatielijsten van de huisraad.
- 17 Rijkscommissaris Seyss-Inquart stelde voor elke provincie een Beauftragte (gevolmachtigde/toezicht-houder) aan. Voor Overijssel was dit tot 11 maart 1943 Werner Schröder, en daarna Karl Weidlich.
- 18 GA Steenwijkerland, 76 gemeente Steenwijkerwold 1923-1972, inv.nr. 544, Stukken betreffende de meldingsplicht voor Joodse inwoners, 1941-1942.
- 19 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 712; Van Rossum, *51 Portretten*, 69-71, 177.
- 20 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 712; Particuliere collectie, archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, brief van secretaris Hein de Groot aan de heer J. Slager, 21 augustus 1959; J. Adler, *Van droefheid naar vreugde. 1933-1949: van Hitlers duisternis naar het zonlicht over de Karmel* (Vledderveen 2019) 197.
- 21 Collectie Overijssel, 0145 Bewaarders van de Hypotheken en het Kadaster in Overijssel, inv.nr. 10780, Lijst van de in beslag en onder beheer genomen onroerende goederen van joodse eigenaren, met aantekeningen over de beheerders ervan, teneinde

- in de kadastrale legger te worden verwerkt, 1941.
- 22 Noordersingel 19, Neerwoldstraat 19, Bovenhofsgang (ongenummerd) , Noordersingel 23.
 - 23 Dataset Verkaufsbücher Nationaal Archief (gepubliceerd door KRO Pointer) : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1FUe9oLWipSNEIIA04UHmZBChel-wLEx5QJ2SNrd-BXfc/edit#gid=0> , laatst bekeken op 29 juli 2022.
 - 24 Nationaal Archief Den Haag, 2.09.09 Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR) , 1945-1952, inv.nr. 59615, dossier 244.
 - 25 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 712; Van Rossum, *In de onderduik*, 11-25; Dataset Verkaufsbücher Nationaal Archief (gepubliceerd door KRO Pointer) : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1FUe9oLWipSNEIIA04UHmZBChel-wLEx5QJ2SNrd-BXfc/edit#gid=0> , laatst bekeken op 29 juli 2022.
 - 26 Van Rossum, *51 Portretten*, 209-211.
 - 27 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 712; Nationaal Archief Den Haag, 2.09.48 Raad voor het Rechtsherstel afdeling Onroerende goederen, 1945-1967, inv.nr. 884, geschillendossier U12512; Nationaal Archief Den Haag, 2.09.16.02 Nederlands Beheersinstituut, inv.nr. 47372 Bouwknecht K., Steenwijk. Het Nederlands Beheersinstituut was in de periode 1945-1967 belast met het opsporen, beheren en eventueel liquideren van landverraderlijke vermogens, vijandelijke vermogens en de vermogens van tijdens de oorlog verdwenen personen, veelal gedeporteerde of ondergedoken Joden.
 - 28 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 711.
 - 29 Ibidem, inv.nr. 711 en 712.
 - 30 NIOD Amsterdam, 094f Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle, 2071 – Slager en Zoon, I.; 3323 – Horst, S.M. de; 4830 – Slager, A.; 4982 – Leeuw, S. de.
 - 31 E. Schaap, 'Het empathisch onvermogen van Wim Thomassen', op: <https://meitotmei.nl/het-empathisch-onvermogen-van-wim-thomassen/> , laatst bekeken op 8 augustus 2022; Nationaal Archief Den Haag, 2.09.16.03 Nederlands Beheersinstituut, inv.nr. 4885, 142093 Polak, J.S. (Handelmij.) NV, Steenwijk.
 - 32 Nationaal Archief Den Haag, 2.09.16.03 Nederlands Beheersinstituut, inv.nr. 4885; gesprek Maryszka Kandel-Polak, 6 juli 2022.
 - 33 O.a. de boeken Jan van Rossum over Steenwijk en Steenwijkerwold, en Annemarie Schoemakers over Blokzijl.
 - 34 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 712.
 - 35 Schoemakers, *Van Blokzijl naar Sobibor*, 55.
 - 36 NIOD Amsterdam, 094f Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H., 3323 – Horst, S.M. de.
 - 37 Nationaal Archief Den Haag, 2.09.48 Raad voor het Rechtsherstel, inv.nr. 884, geschillendossier U12515.
 - 38 Collectie Overijssel, 0528 Nederlands-Israëlitische gemeente Steenwijk, inv.nr 5.
 - 39 Website Joods Historisch Museum, geraadpleegd op 19-07-2021, <https://jck.nl/nl/kaart>.
 - 40 E. Balkestein, 'De uitvoering van het rechtsherstel', *Onderzoeksgids Oorlogsgetroffenen WO2*, online raadpleegbaar op http://www.oorlogsgetroffenen.nl/thema/rechtsherstel/02_De_uitvoering_van_het_rechtsherstel , laatst bekeken op 10 augustus 2022;
 - 41 W. van Meurs, M. Lak en M. Oprel, *Joodse burgers in Deventer: onteigening en rechtsherstel* (Nijmegen 2022) 53.
 - 42 Nationaal Archief Den Haag, 2.09.48 Raad voor het Rechtsherstel, inv.nr. 800, geschillendossier U1632.
 - 43 Ibidem, inv.nr. 814, geschillendossier U3933.
 - 44 Ibidem, inv.nr. 884, geschillendossier U12513.
 - 45 Nationaal Archief Den Haag, 2.09.48.02 Raad voor het Rechtsherstel afdeling Rechtspraak, inv.nr. 213, rekestnummers R9450 en R11105.

- 46 Jacob Slager, *Het "Waarom" en meerdere "Uitroepkens". 1940-1945* (Steenwijk 1996) 12.
- 47 T. Smit, *De Oorlogstapes. Het dagelijks (over) leven in Steenwijk onder nazivlag* (Steenwijk 2020) 133.
- 48 H. Piersma en J. Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam 2015) 108-153; Van Meurs, *Joodse burgers in Deventer*, 50.
- 49 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 712; Particuliere collectie, archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, brief aan de heer J. Slager, 21 augustus 1959.
- 50 GA Steenwijkerland, interview Teun Smit met Jaap en Suze Slager, 5 juli 1984.
- 51 Adler, *Van droefheid naar vreugde*, 198-199.
- 52 Van Rossum, *In de onderduik*, 248-249.
- 53 Van Rossum, *In de onderduik*, 77.
- 54 Ibidem, 249.
- 55 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 711.
- 56 Particuliere collectie, archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, brief van secretaris Hein de Groot aan de heer J. Slager, 21 augustus 1959.
- 57 Nationaal Archief Den Haag, 2.09.16.06 Nederlands Beheersinstituut, inv.nr. 99797 Horst, M. de, Blokzijl.
- 58 GA Steenwijkerland, 32 fortresse/gemeente Blokzijl 1528-1942, inv.nr. 195, notulen 1939-1950; De gemeente Blokzijl kocht voor de bouw van deze woningen eveneens het perceel aan de Zuiderstraat waarop de synagoge van Blokzijl had gestaan. Met het landelijke Nederlands Israëlitische Kerkgenootschap kwam men een prijs van 400 gulden overeen, en de voorwaarde dat de gemeente zou zorgen voor eeuwigdurend onderhoud van de Joodse begraafplaats aan het Slingerpad.
- 59 GA Steenwijkerland, 33 gemeente Blokzijl 1942-1972, inv.nr. 12, Stukken betreffende de afwikkeling van de nalatenschap van de familie Soes Manus de Horst waarbij de burgemeester als bewindvoerder is opgetreden, 1952-1964; inv.nr 14, Stukken betreffende de aankoop van diverse percelen grond, 1945-1971; Nationaal Archief Den Haag, 2.09.16.06 Nederlands Beheersinstituut, inv.nr. 99797.
- 60 Kadaster, afschrift openbaar register, Hyp4 deel 65337, nummer 94.
- 61 https://www.maxvandam.info/humo-gen/family/1/F40388?main_person=1107331 , laatst geraadpleegd op 12 oktober 2022; e-mail en telefonisch contact Martin van der Linde, 11 en 12 oktober 2022.
- 62 GA Steenwijkerland, 33 gemeente Blokzijl 1942-1972, inv.nr. 17, Stukken betreffende de aankoop van stoepon aan de Zuiderstraat, 1947-1961.
- 63 Noord-Hollands Archief Haarlem, Adviescommissie ingevolge de Woonruimtetwet van 1947 te Uitgeest, 1947-1980, <https://hdl.handle.net/10648/6a02cf80-b0ad-4cab-b4d4-add11a189efb> (laatst geraadpleegd op 11 augustus 2022) .
- 64 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 981, Stukken betreffende de vaststelling van de "Verordening omtrent het verlenen van vergunningen voor het in gebruik nemen van woongelegenheden", 1947, 1954; GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 982 Stukken betreffende de instelling van de woonruimteadviescommissie, de benoeming van leden en de opheffing in 1970, 1947-1970.
- 65 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 4, notulen gemeenteraad 14 juni 1946 en 30 september 1946.
- 66 Particuliere collectie, archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, brief aan woningcommissie Steenwijk, 25 november 1947.
- 67 Archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, brief aan Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap Amsterdam, 5 december 1947.
- 68 Ibidem, notulen vergadering kerkbestuur, 21 maart 1948.
- 69 Ibidem, notulen vergadering kerkbestuur, 2 januari 1949.
- 70 Verwarrend in deze brief is dat De Groot verwijst naar het adres Gasthuisstraat 18, maar het kadastrale perceel E3438 noemt, dat weer verwijst naar Gasthuisstraat 46. In de woningkaarten van de gemeente Steenwijk komen we op geen ander adres dan op nummer 46 Witziers als bewoner tegen, terwijl in de bevolkingsadministratie van de gemeente ook nie-

- mand anders met deze achternaam wordt vermeld dan Cornelis Witziers en zijn gezinsleden, wonend op Gasthuisstraat 46. De Groot bedoelt in zijn brief dan ook vrijwel zeker dit adres.
- 71 Archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, brief aan J. Voetelink, 10 januari 1949; GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 54 boekjes houdende notities van de vergaderingen van het College van Burgemeester en Wethouders, 1948, 30 november - 1949, 7 december.
- 72 Archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, kasboek Joodse gemeente, 1945-1966.
- 73 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 4, notulen gemeenteraad 4 december 1945, 3 september 1946, 30 december 1946.
- 74 Nationaal Archief Den Haag, 2.09.09 Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR) , 1945-1952, inv.nr. 59615, dossier 244.
- 75 Nationaal Archief Den Haag, 2.09.16.02 Nederlands Beheersinstituut, inv.nr. 104046 Knol J., Steenwijk.
- 76 R. te Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed, 1940-1955* (Den Haag 2016) 52, 80.
- 77 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 667, Stukken betreffende de vaststelling en wijziging van de "Verordening op de heffing en invordering van een straatbelasting", 1940-1971.
- 78 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 344, Grootboeken van inkomsten, 1945; Archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, kasboek Joodse gemeente, 1945-1966
- 79 Van Meurs, *Joodse burgers in Deventer*, 23.
- 80 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 213, Stukken betreffende de uitgifte van grond in erfpacht, 1941-1972.
- 81 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 344, Grootboeken van inkomsten, 1945.
- 82 Archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988, kasboek Joodse gemeente, 1945-1966
- 83 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 253, Begrotingen met memories van toelichting en stukken betreffende de totstandkoming, 1945.
- 84 GA Steenwijkerland, 17 gemeente Steenwijk 1928-1972, inv.nr. 344, Grootboeken van inkomsten, 1945; GA Steenwijkerland, 27 secretariearchief gemeente Vollenhove 1942-1972, 1711, stukken betreffende de invordering van een roggepacht die door de Israëlitische Gemeente te Steenwijk verschuldigd was aan de gemeente Vollenhove, 1943-1945.
- 85 H. Piersma en J. Kemperman, *De erfpachtkwestie in Amsterdam (1945-1960)* (Amsterdam 2014) .

Bronnen & literatuur

Bronnen

Gemeentearchief Steenwijkerland

- 17 Gemeente Steenwijk, 1928-1927
- 32 Fortresse/gemeente Blokzijl, 1528-1942
- 33 Gemeente Blokzijl, 1942-1972
- 76 Gemeente Steenwijkerwold, 1923-1972
- Collectie interviews Teun Smit

Collectie Overijssel, Zwolle

- 0145 Bewaarders Hypotheken en Kadaster in Overijssel
- 0528 Nederlands-Israëlitische gemeente Steenwijk, 1814-1945

NIOD, Amsterdam

- 094f Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (Zweig-niederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle

Nationaal Archief, Den Haag

- 2.09.09 Inventaris van het archief van het Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983)
- 2.09.16.xx Inventaris van het archief van het Nederlandse Beheersinstituut, beheersdossiers beginnend met de letter ...
- 2.09.48 Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Dagelijks bestuur en secretariaat, Afdeling Beheer, Voorzieningen voor afwezigen en Voorzieningen voor rechtspersonen en Afdeling Onroerende goederen, 1945-1967

Particuliere collectie:

- Archief Nederlands Israëlitische Gemeente Steenwijk, 1945-1988

Literatuur

- G. Aalders, *Bij verordening. De roof van het joodse vermogen in Nederland en het naoorlogs rechtsherstel* (Amsterdam 1998) .
- G. Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1999) .
- G. Aalders, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlands restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam 2001) .
- J. Adler, *Van droefheid naar vreugde. 1933-1949: Van Hitlers duisternis naar het zonlicht over de Karmel* (Vledderveen 2019) .
- *Bevolking en oppervlakte der gemeenten van Nederland op 1 januari 1940* (Den Haag 1940) .
- M. Blauw, *Verschil maken? Gemeente, belastingen en rechtsherstel in naoorlogs Utrecht* (Utrecht 2020) .
- J. Boerboom, *Beroofd volgens de regels. Het lot van zeven joodse ondernemers in Deventer* (Hilversum 2020) .
- M. Bossenbroek, *De meelstreep: terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001) .
- H.J. Bulten, *Uit Blokzijl's verleden* (Steenwijk 1939) .
- P. Datema, 'Wie worden op 4 mei in Vollenhove herdacht?', *Rond de Wieden* 14, no.1 (1987) 14-16.
- M. Deckers, *Geruisloos verdwenen uit de bibliotheekgeschiedenis. Het lot van de ontslagen joodse bibliotheekmedewerkers* (Zutphen 2022) .
- J. Doeven, 'Panta Rhei: Villa Zonnehoek', *Old Steenwiek* 2016-1, 6-14.
- M. Duijvendak en S. van der Poel, *Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen (1940-1955)* (Groningen 2022) .
- M. Duijvendak, *Roof, beheer en rechtsherstel in Zuidoost Drenthe, 1940-1955* (Coevorden 2022) .
- K. de Jong, *De stenen spreken. Over de geschiedenis van de joden in Steenwijk* (Steenwijk 2015) .
- S. Laansma, *De joodse gemeenten in de Kop van Overijssel* (Zutphen 1981) .
- W. van Meurs, M. Lak en M. Oprel, *Joodse burgers in Deventer: onteigening en rechtsherstel* (Nijmegen 2022)

- H. Piersma en J. Kemperman, *De erfpachtkwestie in Amsterdam (1945-1960)* (Amsterdam 2014) .
- H. Piersma en J. Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam 2015) .
- H. Piersma en M. van den Berg, *Ontrechting & rechtsherstel. Het Rotterdamse gemeentebestuur inzake ontrechting en rechtsherstel van Joodse oorlogsslachtoffers, 1940-1955* (Amsterdam 2020) .
- J. van Rossum, *51 portretten. De vermoorde joden van Steenwijk uit de schaduw* (Steenwijk 2005) .
- J. van Rossum, *De laatste synagoge van Steenwijk, 1870-1952* (Steenwijk 2007) .
- J. van Rossum, *In de onderduik. Hoe Steenwijker joden de oorlog overleefden* (Steenwijk 2011) .
- J. van Rossum, *Twee joden en een burgemeester. Steenwijkerwold 1940-1945* (Steenwijk 2016) .
- E. Schaap, 'Het empathisch onvermogen van Wim Thomassen', op: <https://meitotmei.nl/het-empathisch-onvermogen-van-wim-thomassen/>, laatst bekeken op 8 augustus 2022.
- A. Schoemakers, *Van Blokzijl naar Sobibor. De ondergang van de Joodse gemeenschap in Blokzijl* (Vledderveen 2016) .
- R. te Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed, 1940-1955* (Den Haag 2026) .
- Jacob Slager, *Het "Waarom" en meerdere "Uitroptekens". 1940-1945* (Steenwijk 1996) .
- *Statistiek der bevolking van joodschen bloede in Nederland, samengesteld door de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters aan de hand van de formulieren van aanmelding ingevolge verordening no. 6/1941 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied* (Den Haag 1942) .
- T. Smit, *De oorlogstapes. Het dagelijks (over) leven in Steenwijk onder nazivlag* (Steenwijk 2020) .
- H. Spreen, *Steenwijk in 40-45. Een historisch document* (Steenwijk 2005) .
- J.M. Vos en S. ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Inzicht in een administratief proces* (Amsterdam 2013) .

Online

- E. Balkestein, 'De uitvoering van het rechtsherstel', *Onderzoeksgids Oorlogsgetroffenen WO2*, online raadpleegbaar op http://www.oorlogsgetroffenen.nl/thema/rechtsherstel/02_De_uitvoering_van_het_rechtsherstel, laatst bekeken op 10 augustus 2022.
- Dataset Verkaufsbücher Nationaal Archief (gepubliceerd door KRO Pointer) : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1FUe9oLWipSNEIAO4UHmZBChelw-LEx5QJ2SNrd-BXfc/edit#gid=0>, laatst bekeken op 29 juli 2022.
- Noord-Hollands Archief Haarlem, Adviescommissie ingevolge de Woonruimtetwet van 1947 te Uitgeest, 1947-1980, <https://hdl.handle.net/10648/6a02cf80-b0ad-4cab-b4d4-add11a189efb>, laatst bekeken op 11 augustus 2022.
- Stambomen van Nederlands Joodse families, https://www.maxvandam.info/humo-gen/family/1/F40388?-main_person=1107331, laatst bekeken op 17 augustus 2022.
- Website Joods Historisch Museum, <https://jck.nl/nl/kaart>, laatst bekeken op 19 juli 2021.
- Website Kadaster, <https://kadaster-on-line.kadaster.nl>, laatst bekeken op 17 augustus 2022.

Bijlage Joods onroerend goed tijdens en na de Tweede Wereldoorlog

Adres 1940-1945	Kadastraal nummer	Joodse bewoners (* = tijdens oorlog omgebracht)	Eigenaren	Onder beheer NGV/ ANBO	Jaar rechtsherstel
Steenwijk					
Bloemstraat 9 (later afgebroken)		<ul style="list-style-type: none"> • Isaac Casotto* • Ephraïm Casotto (half-Joods) 	1922: Gemeente Steenwijk; Woningstichting Steenwijk erfpachter 1940-1945: J. Kist (volgens woningslijst uit oorlog)		N.v.t.
Bovenhofsgang (afgebroken)	E1464		1931-1963: Mozes Konijn	ja	N.v.t.
Gasthuislaan 6e (later Gasthuislaan 16)	E4399	<ul style="list-style-type: none"> • Frits Polak (gemengd gehuwd) • Rijka Polak-Beekman (niet-Joods) • Maryska Polak (half-Joods) 	1933-1959: Gemeente Steenwijkerland; 6 leden fam. Bijkerk erfpachter		N.v.t.
Gasthuislaan 21	E2438	<ul style="list-style-type: none"> • Kaatje de Leeuw-Kan* • Anna-Bertha de • Leeuw-de Leeuw* 	1937: Anna-Bertha de Leeuw-de Leeuw 1943: Petrus Heiner (oorlogskoper) 1948: Anna-Bertha de Leeuw-de Leeuw (rechtsherstel)	ja	1948
Gasthuislaan 46 (later Gasthuislaan 62)	D578		1930: Abraham de Leeuw 1943: Klaas Bouwknecht (oorlogskoper) 1949: Abraham de Leeuw (rechtsherstel)	ja	1949
Gasthuislaan 73		<ul style="list-style-type: none"> • Kurt Getreuer (half-Joods) • Eva Getreuer-Hasberg (niet-Joods) • Edgar Getreuer (kwart-Joods) • Manfred Getreuer (kwart-Joods) 			
Gasthuisstraat 12 (later Gasthuisstraat 16)		<ul style="list-style-type: none"> • Hijman Vrieslander* • Carolina Vrieslander- Cohen* • Mirjam Vrieslander* • Daniël Vrieslander* 	1940-1945: G.W. Peterson (volgens woninglijst uit oorlog)		N.v.t.
Gasthuisstraat 18 (later Gasthuisstraat 22)	E517		1870-1949: NL Israëlitische Gemeente Steenwijk		N.v.t.
Gasthuisstraat 34 (later Gasthuisstraat 38)	E2353	<ul style="list-style-type: none"> • Marcus Slager (gemengd gehuwd) • Johanna Slager- De Wit (niet-Joods) • Izak Slager (half- Joods) • David Slager (half-Joods) 	1919: Gemeente Steenwijk; Marcus Slager met 6 familieleden erfpachter 1943: Gemeente Steenwijk; Thomas de Vries erfpachter (oorlogskoper) 1948: Gemeente Steenwijk; Marcus Slager met 6 familieleden erfpachter (rechtsherstel)	ja	1948
Gasthuisstraat 35 (later Gasthuisstraat 39)	E714		1928: Abraham de Leeuw 1943: Pieter Logtmeijer (oorlogskoper)	ja	Rechterlijke uitspraak
Gasthuisstraat 36 (later Gasthuisstraat 40)	E3506	<ul style="list-style-type: none"> • Hendrik de Vroome (niet-Joods) • Bertha Rachella (Sella) Zilverberg (gemengd gehuwd) • Lotje de Vroome (half-Joods) • Mozes de Vroome (half-Joods) 	1924: Joseph Slager met 6 familieleden 1943: Thomas de Vries (oorlogskoper) 1948: Joseph Slager met 6 familieleden (rechtsherstel)	ja	1948
Gasthuisstraat 37 (later Gasthuisstraat 41)	E1223		1928: Abraham de Leeuw 1943: Pieter Logtmeijer (oorlogskoper)	ja	Rechterlijke uitspraak
Gasthuisstraat 39 (later Gasthuisstraat 43)	E441	<ul style="list-style-type: none"> • Abraham de Leeuw* • Sebilla de Leeuw- Schaap* 	1921-1951: Abraham de Leeuw	ja	N.v.t.
Gasthuisstraat 42 (oude Joodse school, later afgebroken)	E1568		1923-1951: NL Israëlitische Gemeente Steenwijk	ja	N.v.t.
Gasthuisstraat 46 (Joodse school) (later Gasthuisstraat 54)	E3438		1919-1951: NL Israëlitische Gemeente Steenwijk	ja	N.v.t.
Gasthuisstraat 56 (synagoge)	E3437		1877-1951: Gemeente Steenwijk; NL Israëlitische Gemeente Steenwijk recht van opstalhouder	ja	N.v.t.
Grachtstraat 4 (later afgebroken)		<ul style="list-style-type: none"> • Eduard de Leeuw* 	1940-1945: Weduwe J. Bakker (volgens woninglijst uit oorlog)		N.v.t.
Irisstraat 2 (later Irisstraat 8)	E3716 en E3547	<ul style="list-style-type: none"> • Salomon de Lange* • Henriëtte de Lange- van Gelderen* • Ginette de Lange • Levie Drukker* 	1922: Gemeente Steenwijk; Woningstichting Steenwijk erfpachter		N.v.t.

Adres 1940-1945	Kadastraal nummer	Joodse bewoners (* = tijdens oorlog omgebracht)	Eigenaren	Onder beheer NGV/ANBO	Jaar rechtsherstel
Kallenkoterallee 141 (later Kallenkoterallee 123)	B434	<ul style="list-style-type: none"> • Meijer Asser de Lange (gemengd gehuwd) • Hiltje de Lange-Boelsma (niet-Joods) • Ans de Lange (half-Joods) • Marcus de Lange (half-Joods) 	1935-1967: Hillebrand Ras, Berendina Aberson		N.v.t.
Kerkstraat 2	E1547	<ul style="list-style-type: none"> • Simon van der Horst • Helena van der Horst-Themans • Meyer van der Horst 	1932: Meyer van der Horst 1940: Simon van der Horst 1969: Meyer (Menno) van der Horst	ja	N.v.t.
Kornputsingel 28	E2754	<ul style="list-style-type: none"> • Maurits de Leeuw* • Regina de Leeuw-Elzas • Simon Marcus de Leeuw • Marie de Leeuw 	1923: Gemeente Steenwijk; Maurits de Leeuw recht van opstalhouder 1943: Gemeente Steenwijk; Wolter ten Wolde recht van opstalhouder (oorlogskoper) 1951: Gemeente Steenwijk; Regina de Leeuw-Elzas recht van opstalhouder (rechtsherstel)	ja	1951
Markt 4	E5026	<ul style="list-style-type: none"> • Mozes Gokkes • Betje Gokkes-Slager • Marcus Gokkes • Betsy Josephina Gokkes • Izak Gokkes 	1917-1951: Mozes Gokkes	ja	N.v.t.
Markt 10	E4629	<ul style="list-style-type: none"> • Clara van der Horst-Nihom* • Betty van der Horst* • Joseph van der Horst* • Margreet van der Horst* 	1937: Clara van der Horst-Nihom 1944: Reinder Berger (oorlogskoper) 1948: Clara van der Horst-Nihom (rechtsherstel)	ja	1948
Markt 32 (later Markt 38)	E532	<ul style="list-style-type: none"> • Joseph Gokkes • Amalia Gokkes-Vleesbok • Betje Gokkes 	1926: Joseph Salomon Gokkes 1944: Johannes Bouma (oorlogskoper) 1948: Joseph Salomon Gokkes (rechtsherstel)	ja	1948
Markt	E3321		1917-1951: Mozes Gokkes	ja	
Markt	E3337		1917-1951: Mozes Gokkes	ja	
Meppelerweg 2a (later Meppelerweg 4)	E4526	<ul style="list-style-type: none"> • Hein de Groot • Johanna de Groot-de Leeuw • Izak de Leeuw* 	1934: Hein de Groot 1943: Cornelis Witziers (aannemer) 1947: Hein de Groot (rechtsherstel)	ja	1947
Meppelerweg 80 (later Meppelerweg 98 en daarna afgebroken)		<ul style="list-style-type: none"> • Marcus de Lange* • Jette de Lange-de Leeuw* • Rosa Ginette de Lange • Ginette de Lange* 	1940-1945: J. Zandstra (volgens woninglijst uit oorlog)		N.v.t.
Molenstraat 26 (later Molenstraat 30)	E2245		1924: Firma Slager 1943: Willem van der Struik (oorlogskoper) 1953: Bertha en Veronica Slager (rechtsherstel)	ja	1953
Neerwoldstraat 13	E85		1926-1955: Salomon van der Horst	ja	
Noordersingel 15 (later Noordersingel 8)	E4078	<ul style="list-style-type: none"> • Mozes van Zuiden • Emma Rosalie van Zuiden-van Dam • Eduard van Dam • Keetje van Dam-Lijdesdorff 	1929-1964: Gemeente Steenwijk; Rense van der Leij erfpachter		N.v.t.
Noordersingel 19 (later Noordersingel 10)	E4128		1930-1949: Gemeente Steenwijk; Levie Salomon Brest erfpachter	ja	N.v.t.
Noordersingel 21 (later Noordersingel 11)	E4127	<ul style="list-style-type: none"> • Joseph Slager • Eva Slager-van Praagh • Jaap Slager • Moop Slager 	1930: Gemeente Steenwijk; Joseph Slager erfpachter 1943: Gemeente Steenwijk; Jacob Knol erfpachter (oorlogskoper) 1948: Gemeente Steenwijk; Joseph Slager erfpachter (rechtsherstel)	ja	1948
Noordersingel 23 (later Noordersingel 12)	E4126	<ul style="list-style-type: none"> • Abraham Reindorp* • Emma Reindorp-Stokvis* • Martha Culp* 	1930-1947: Gemeente Steenwijk; Emma Catharina Stokvis erfpachter	ja	N.v.t.
Noordersingel 25 (later Noordersingel 13)	E4125	<ul style="list-style-type: none"> • Julia van Dijk-de Vries* 	1941-1958: Gemeente Steenwijk; Johannes Warmolts erfpachter		N.v.t.

Adres 1940-1945	Kadastraal nummer	Joodse bewoners (* = tijdens oorlog omgebracht)	Eigenaren	Onder beheer NGV/ANBO	Jaar rechtsherstel
Oosterstraat 9	E4041	<ul style="list-style-type: none"> • Leo van der Horst* • Sascha van der Horst-Goslinski • Käthy van der Horst • Betty van der Horst 	1928-1953: NV Manufacturenhandel voorheen Matthijs van Goor	ja	N.v.t.
Oosterstraat 30 (later Oosterstraat 32)	E248	<ul style="list-style-type: none"> • Siegfried de Leeuw • Rosa de Leeuw-Elkus • Heiman de Leeuw • Louis de Leeuw • Lien de Leeuw 	1916-1947: Siegfried de Leeuw	ja	N.v.t.
Oosterstraat 39	E3692	<ul style="list-style-type: none"> • Eduard van Dam • Keetje van Dam-Lijdesdorff 	1926-1958: Frederik Wilhelm Rijnders		N.v.t.
Oosterstraat 71 (later Oosterstraat 85)	E2234	<ul style="list-style-type: none"> • Saartje Slager-Zeehandelaar* • Aron Slager* 	1920-1951: Saartje Slager-Zeehandelaar	ja	N.v.t.
Oosterstraat 72	E230		1929-1953: Maurits Heiman van Someren	ja	N.v.t.
Oosterstraat 79-81 (later Oosterstraat 95-97)	E4623		1937-1954: Gemeente Steenwijk; Bernard Keijzer erfpachter	ja	N.v.t.
Oosterstraat	E2920		1934-1952: Bernard Keijzer	ja	N.v.t.
Rozenstraat 11	E4011	<ul style="list-style-type: none"> • Jacob Slager* • Judith Slager-Spier* 	1927-1964: Gemeente Steenwijk; Firma G. Aberson erfpachter		N.v.t.
Scholestraat 13	E265		1923: Izaak Slager 1943: Sierd Tiemens van der Veen (oorlogskoper) 1947: Izaak Slager (rechtsherstel)	ja	1947
Scholestraat 15	E2922	<ul style="list-style-type: none"> • Izaäk Slager* • Simon Slager* • Nettie Slager-de Levie • Sara Slager • Trees Slager • Dineke Slager 	1928: Firma M. Slager en Zoon 1943: Cornelis Witziers (oorlogskoper) 1947: Firma J. Slager en Zoon (rechtsherstel)	ja	1947
Scholestraat 19	E3763 en E3764		1923: Isaac Slager 1943: Jelle Johannes Winkler (oorlogskoper) 1948: Isaac Slager (rechtsherstel)	ja	1948
Scholestraat 26	E2453		1908-1953: Gemeente Steenwijk; Bernard Keijzer erfpachter	ja	N.v.t.
Scholestraat 62 (later Scholestraat 52)	E3509		1919: Bernard Keijzer 1944: Hendrik Nijenhuis (oorlogskoper) 1951: Elias Sigmund van de Waal (rechtsherstel)	ja	1951
Stationsstraat 7		<ul style="list-style-type: none"> • Hendrik Vissinga (niet-Joods) • Bella Vissinga-Meijerson (gemengd gehuwd) • Johanna Marie Vissinga (half-Joods) • Hendrik Vissinga (half-Joods) • Anette Vissinga (half-Joods) 			
Stationsstraat 17 (later Stationsstraat 15)	E3019	<ul style="list-style-type: none"> • Salomon de Groot* • Betje de Groot-Slager* • Mannes de Groot* • Clara de Groot • David de Groot* 	1910: Gemeente Steenwijk; Vereniging Bouwlust erfpachter 1941-1949: Gemeente Steenwijk; Frederik Steenbergen erfpachter		N.v.t.
Steenwijkerdiep 11		<ul style="list-style-type: none"> • Meijer Kan • Reintje Kan-Slager • Harry Kan 	40-45: G. van der Leij (volgens woninglijst uit oorlog)		N.v.t.
Torenlanden (Joodse begraafplaats, nu Eesveenseweg)	A404		1910: NL Israëlitische Gemeente Steenwijk	ja	N.v.t.
J.H. Tromp Meestersstraat 2 (later J.H. Tromp Meestersstraat 2a)	E2726 en E2728	<ul style="list-style-type: none"> • Bernard Polak* • Helena Polak-Franken* 	1924-1946: Gemeente Steenwijk; NV Handelsmaatschappij J.S. Polak erfpachter		N.v.t.
J.H. Tromp Meestersstraat 8	E4058	<ul style="list-style-type: none"> • Bertha Slager* • Veronika Slager* 	1929: Firma Slager 1943: Klaas Bouwknicht (oorlogskoper) 1949: Bertha en Veronica Slager (rechtsherstel)	ja	1949
J.H. Tromp Meestersstraat 9 (later J.H. Tromp Meestersstraat 11)	E2633	<ul style="list-style-type: none"> • Matthijs van Goor* • Bertha van Goor-Leefsma 	1924-1950: NV Manufacturenhandel voorheen Matthijs van Goor	ja	N.v.t.

Bijlage Joods onroerend goed tijdens en na de Tweede Wereldoorlog

Adres 1940-1945	Kadastraal nummer	Joodse bewoners (* = tijdens oorlog omgebracht)	Eigenaren	Onder beheer NGV/ANBO	Jaar rechtsherstel
Tukscheweg 12		<ul style="list-style-type: none"> • Hendrik Bezembinder (niet-Joods) • Antje Bezembinder-Knoops (half-Joods) 			
Tukscheweg 26		<ul style="list-style-type: none"> • Isaak Madiewski (half-Joods) • Petronella Madiewski-de Boer (niet-Joods) • G. Madiewski (kwart-Joods) • ? Madiewski (kwart-Joods) • ? Madiewski (kwart-Joods) • P. Madiewski (kwart-Joods) 			
Tukscheweg 106	E4494		<p>1934: Gemeente Steenwijk; Mozes de Groot erfpachter</p> <p>1943: Gemeente Steenwijk; Thomas de Vries erfpachter (oorlogskoper)</p> <p>1948: Gemeente Steenwijk; Mozes de Groot erfpachter (rechtsherstel)</p>	ja	1948
Tukscheweg 108	E4493	<ul style="list-style-type: none"> • Marianna de Groot* • Mozes de Groot* • Margarita de Groot* 	<p>1934: Gemeente Steenwijk; Margarita en Marianne de Groot erfpachter</p> <p>1943: Gemeente Steenwijk; Thomas de Vries (oorlogskoper)</p> <p>1948: Gemeente Steenwijk; Marigarita en Marianne de Groot erfpachter (rechtsherstel)</p>	ja	1948
Tuttelstraat 11	E4786	<ul style="list-style-type: none"> • Johan Slager • Elisabeth Slager-Boutelje 	<p>1942-1957: Gemeente Steenwijk; Anna Elisabeth Volkers erfpachter</p>		N.v.t.
Westersingel 7 (later Paul Krügerstraat 7)	D668	<ul style="list-style-type: none"> • David Slager • Klaartje Slager-Gokkes • Saartje Gosschalk-Slager* • Heiman Gosschalk* 	<p>1939: Gemeente Steenwijk; Betsy Clara de Leeuw erfpachter</p> <p>1942: Gemeente Steenwijk en Peter Martinus Bruins; Gesina Jantina van Tarel erfpachter</p> <p>1953: Gemeente Steenwijk; Jan Timmer erfpachter</p>		N.v.t.
Westwijkstraat 82 (later Tulpstraat 26)		<ul style="list-style-type: none"> • Betje de Leeuw-de Leeuw* • Mozes de Leeuw* • Margott de Leeuw* • Elisabeth de Leeuw* 	<p>40-45: Woningstichting Steenwijk (volgens woninglijst uit oorlog)</p>		N.v.t.
Willem de Zwijgerstraat 39, 41, 43	E4563		<p>1935: Gemeente Steenwijk; Isaac de Leeuw en Joseph Slager erfpachters</p> <p>1943: Gemeente Steenwijk; Klaas Bouwknicht erfpachter (oorlogskoper)</p> <p>1949: Gemeente Steenwijk; Joseph Slager (rechtsherstel)</p>	ja	1949
Woldstraat 3 (later Woldpromenade 3)	E4340	<ul style="list-style-type: none"> • Jacob Jacobs* • Naatje Jacobs-van der Horst* • Salomon Jacobs* 	<p>1938-1951: Luciene Geertruida Monsieur</p>		N.v.t.
Woldstraat	E851		<p>1922-1952: Meyer van der Horst</p>	ja	N.v.t.
Woldstraat	E4362 en E83		<p>1933-1949: Hartog Meyer Kan</p>	ja	N.v.t.
Steenwijkerwold					
Hoek Gierwal/Eesveenseweg		<ul style="list-style-type: none"> • Herman de Groot* 			
Tukscheweg 156		<ul style="list-style-type: none"> • Comprecht Nieweg (gemengd gehuwd) • Afke Nieweg-de Jong (niet-Joods) • Herman Nieweg (half-Joods) • Kitty Nieweg (half-Joods) • Miep Nieweg (half-Joods) 			

Bijlage Joods onroerend goed tijdens en na de Tweede Wereldoorlog

Adres 1940-1945	Kadastraal nummer	Joodse bewoners (* = tijdens oorlog omgebracht)	Eigenaren	Onder beheer NGV/ ANBO	Jaar rechtsherstel
Blokszijl					
Kerkstraat 111 (afgebroken)	A165		1927-1964: Soes Manus de Horst	ja	N.v.t
Kerkstraat 218 (afgebroken)	A603	<ul style="list-style-type: none"> • Soes Manus de Horst* • Roosje de Horst-Meiboom* • Mozes de Horst* • Mietje de Horst* • David de Horst* 	1927-1964: Soes Manus de Horst	ja	N.v.t
Slingepad 280	A974		1907: Gemeente Blokszijl; Mozes de Horst recht van opstalhouder 1944: Gemeente Blokszijl; Dirkje Poepjes recht van opstalhouder (oorlogskoper) 1949: Gemeente Blokszijl; Israël de Horst recht van opstalhouder (rechtsherstel)	ja	1949
Zuiderstraat 318 (later Zuiderstraat 18)	A328 en A329 (later A1241 en daarna H239)		1935: Mozes de Horst 1943: Freerk Bonne Harkema (oorlogskoper) 1943: Evert Scholte 1955: Israël de Horst (rechtsherstel)	ja	1955
Zuiderstraat 322 (later Zuiderstraat 10)	A1053	<ul style="list-style-type: none"> • Mozes de Horst* • Naatje de Horst-Keizer* • Rika de Horst* 	1913: Mozes de Horst 1944: Dirkje Poepjes (oorlogskoper) 1949: Israël de Horst (rechtsherstel)	ja	1949
Zuiderstraat (plek van afgebroken synagoge)	H536 en H537		1901-1949: NL Israëlitische Gemeente Blokszijl		N.v.t
Vollenhove					
Visschersstraat 290a (later verbrand, locatie Visscherstraat 35)		<ul style="list-style-type: none"> • Froukje de Levie-Simons • David de Levie* • Simon de Levie* 			N.v.t.

‘Wij zitten
hier met een
moeilijk geval’

Colofon

Dit onderzoek is in opdracht van de gemeente Steenwijkerland uitgevoerd door de stichting Overijssellacademie, kenniscentrum en productiehuis voor streektaal en streekcultuur in Overijssel. Auteur en onderzoeker is historicus Martin van der Linde. Wim de Ruiten, vrijwilliger bij Collectie Overijssel, assisteerde bij het kadasteronderzoek.

De gemeente Steenwijkerland heeft het onderzoek begeleid in de vorm van een projectgroep bestaande uit projectleider Bert Kleen, gemeentearchivaris Roel Lensen en nazaten van Joodse Steenwijkers Harma Prinsen-de Vroome en Joop Slager.

Afbeelding voorkant:

Gezicht op de Gasthuisstraat in Steenwijk met links de synagoge, ca. 1920. (particuliere collectie)